

Széchenyi István és a nemzeti sajtóságok az emberi továbbfejlődés szempontjából.

Irta: APÁTHY ISTVÁN.

Már régen próbálom, különösen mióta GRÜNWARD BÉLA könyvét (Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István,¹⁾ megjelenésekor, 1890-ben elolvastam, a fejlődés törvényeit kutató életbúvár szemüvegén át nézni SZÉCHENYI ISTVÁN életét és tanításait. Vizsgálván, magam is mindinkább arra az eredményre jutok, amire jutott nagy munkájában más irányból GAAL JENŐ,²⁾ hogy SZÉCHENYI életében és irataiban az emberi továbbfejlődés törvényszerűségeinek bámulatos megsejtése, sőt átértése nyilvánul.

Én ezen nem is csodálkozom. Benne csupán annak bizonyítékát látom, hogy ő nemcsak honi kortársaihoz képest, hanem általános emberi mérték szerint is, igazi nagy ember volt. Igazi nagy ember s, mint ilyen, messze előre kitolt mérföldmutatója az emberi továbbfejlődésnek. És itt is csak ismételtelhetem, hogy a nagy ember, meggyőződésem szerint, a vele egy időben élő nemzedék többi tagját a továbbfejlődés útján egy nagy lépéssel megelőzte. Ő már a saját egyedi életében elérte a fajfejlődésnek azt a fokát, melyre többi embertársa majd csak egy későbbi nemzedékben jut el. Követésre is azért méltó, mert a továbbfejlődésnek útját mutatja.

Kortársai közül nem csak egy bizonyos tulajdonságnak, vagy tulajdonságok bizonyos csoportjának nagyobb mértéke által

¹⁾ Budapest. 1890. Franklin-Társulat.

²⁾ GAAL JENŐ: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. I. köt. 1902. II. köt. 1903. Budapest. A. M. T. A. kiadása. – Továbbá: Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. 1903. Budapest. Politzer Zs. és fia kiadása. (Az előbbi mű 2. kötetének folytatása.)

túnik ki; tőlük tehát nem csak mennyiségileg különbözik. A uővekedés, vagy valamely tulajdonság fokozódása nem fejlődés. Valamely tulajdonságnak rendszerint egyoldalú ilyen fokozottsága nem a nagy embert, hanem a genie-t jellemzi. A nagy ember is lehet genie, sőt egy vagy több irányban gyakorta az; de nagysága teljesen független attól, hogy genie-e vagy nem. Ezért nehéz a valóságban megkülönböztetni a genie-t a nagy embertől: a genie nem szükségkép nagy ember, és a nagy ember sohasem *csak* genie. A harmonious egyéni kiválóság, a valódi talentum is szembe állítható a csaknem mindig disharmonious, erényekben és hibákban egyaránt szélsőséges genie-vei. A nagy ember, aki nem mindig genie, mindig igazi talentum, és pedig cselekvő erővel hatványozott talentum. Ugyanis az akarat gyöngesége a talentumot meddővé, alkotásoknak ki nem használt lehetőségévé teszi; de a nagy ember lelkében a továbbfejlődés hajtó erejéből származó akarat az, ami a köznapi mértéknek leginkább fölötte áll.

A kortársak a genie-t talán a nagy embernél is többre becsülik, illetőleg a nagy emberben is leginkább annak genialis oldalait bámulják meg. Pedig a genie-nek, hogy úgy mondjam, csupán a csereértéke nagy; ellenben a nagy embernek a használati értéke óriási. A genie a gyémánt, mely az ujjunkon lévő gyűrűben haszon nélkül csillog; a nagy ember a fáklya: tudatlanságunk sötétjében s létünk számtalan örvényei között, melyekbe minden pillanatban lezuhanhatunk, meg mutatja a biztos haladásnak útját. A genie az ínycsiklandó ritka falat, mely nélkül megélhetünk; a nagy ember a levegő, mely nélkül nem élhetünk, nem fejlődhetünk. A genie a véletlen megváltozás, ugrásszerű változat, olyan mutatio, az élet-tudomány nyelvén szólva, mely a továbbfejlődés szempontjából közömbös, de a valódi mutatiótól abban különbözik, hogy nem örökölhető, tehát inkább értékes rendellenesség, abnormitas; a nagy ember olyan mutatio, melynek hirtelen bekövetkezése nem egyéb, mint váratlanul nagy lépés a továbbfejlődés útján, azaz bizonyos egyed képében maga a továbbfejlődés.

Sajnos, a nagy emberek ivadéka sem mindig mutatja a fejlődésnek azt a fokát, mert a még csak kevesektől elért kivételes fokig az utód a maga fejlődésében ritkán jut el.

De megmarad későbbi nemzedékek számára is közkincsül a nagy emberek példája és tanítása. Sőt a megböcsülés, melyben emléük részesül, csak növekedhetik, midőn látjuk, hogy a tudomány és köztapasztalás őket és tanácsaikat mennyire igazolja. Ők már előre megsejtik a fejlődésnek azokat a törvényszerűségeit, melyeket a maga módján a tudomány később megállapít; bennük, mint magasabbrendű szellemi képesség és erkölcsi érzés, nyilvánul meg az emberi továbbfejlődés prospectivus potentiája, az a rugó, melynek hatása az emberi lélekben a fejlődés szolgálatának ellenállhatatlan kötelesség-érzete és egyszersmind irányítás e *szolgálatnak egyedül helyes és lehető útjára* nézve.

Az ilyen embernek bíznia kell a továbbfejlődésben, mert önmagában érzi annak kényszerűségét, de lehetőségét is. SZÉCHENYI első sorban önmagából merítette azt a bizodalmat, hogy Magyarország, mely még nem volt, lesz a jövőben. Nem volt, azaz olyan nem volt soha, aminő egy SZÉCHENYI ISTVÁN képességeivel, az ő lelkének akaratával, a kötelességeknek benne lakozó parancsszavára, mindezeket átültetve az egész magyar nemzetbe, lehetett volna. De lesz, mert ha SZÉCHENYI, aki maga is tagja a magyar nemzeti közösségnek, lehet olyan, aminő: akkor lehet más magyar ember is, akkor lehet akármennyi, és, ha SZÉCHENYI lelke fog élni minden magyar emberben, akkor azok olyanná teendik a magyar hazát, aminővé annak jövődjéje az ő lelkében megrajzolódott.

SZÉCHENYI-nek meg kellett éreznie azt a nagy igazságot, mely csak kisebb ember előtt maradhatott volna rejtve, hogy az emberiségre nézve ő maga is csak az ő magyarsága által igazi érték: nem mint ember, az ember elvont fogalmának általánosságában, hanem mint magyar ember, az ember valóságos létének fajilagosságában. Érezte, hogy származásának, a testében és lelkében megnyilatkozó fajának sajátossága mellett hiá-a akarna lenni angol, amely nemzet pedig legnagyobb bámulatának tárgya volt; néki magyarnak kell lennie és magyarságának kell szentelnie egész valóját.

A nagy ember lelkében a fejlődés törvényei parancsolnak és parancsolnak olyan hangon, mely előtt elnémul minden emberi indulat, minden más ösztön. Az egyéb indulatok néha zúgolódnak, néha ellenszegülnek, néha föllázadnak, de győztes

mindig a fejlődés törvényének parancsszava marad marad. Azok a törvények a kisebb emberek lelkében is megszólalnak, de szavaikat a föllázadó indulatok elnyomják, s a hétköznapi ember megy apró ösztönei, önössége útján, a mely út lehet az alkalmazkodásé, az egyedi boldogulásé, de nem az emberi továbbfejlődésnek, a többi ember elmaradottsága miatt, az egyént gyakran a kálváriára vezető útja. Az emberi továbbfejlődés törvényeinek parancsszava: ez lelkünkben az a categoricus imperativus, melynek létét és hatalmát már KANT is fölismerete, de a melynek valódi jelentőségét nem ismerte. Az a törvény először is megállapítja, hogy az élettől a fejlődés elválszhatatlan: a fejlődés nélküli lét, ha még nem is halál, de nem is élet és semmi esetre sem emberhez méltó élet. Az ember nem azért jutott el a fejlődésnek minden élőlények között legmagasabb fokára, hogy továbbfejlődni megszűnjék. Arra a fokra a többi élőlényénél gyorsabb fejlődés juttatta; az igazi ember lelkében tehát a továbbfejlődésnek is nagyobb, emberi mivoltunk megtagadása nélkül el nem nyomható kényszerűsége lakozik. Ama törvény első parancsa – mert az, hogy az élettől a fejlődés elválszhatatlan, még nem is parancs, csupán megállapítás – a fejlődésmenet fajlagosságáról szól és azt mondja, hogy minden élőlény fejlődése fajlag irányított, tehát az emberi fejlődés csak nemzeti továbbfejlődés lehet. A második az örökletesség, illetőleg a fokozatosság, a harmadik a fejlődésbeli alkalmazkodás parancsa. SZÉCHENYI közéleti működésében, politikájában és mindenféle írásaiban elszórt tanácsa} útján megnyilatkozik a fejlődés törvényének második és harmadik parancsa is: a megfontolva és fokról-fokra haladás tételében ki ne ismerne reá a második parancsra, és a nemzetnél hatalmasabb tényezővel való összeütközés kerülésének intelmében ki nem látja a harmadikat?

SZÉCHENYI csak egy végső következtetésre nem tudott már eljutni, pedig az alkalmazkodás parancsából el kellett volna jutnia, és ez okozta meghasonlását a szabadságharc vezetőivel és önmagával. Ez a következtetés a fejlődés akadályainak elhárítása, a mire, ha másképp nem lehet, rendellenvaló erő kifejtéssel, forradalommal is kényszerül a továbbfejlődni akaró társadalmi szervezet; mert a fejlődésre törő életműködéseknek lehet olyan erejük, hogy a fejlődés útjában álló

akadály többé nem hát reájuk csillapítólag. A fölös erőnek az akadály elhárítására fordított munkában kell kiegyenlítődni. És ha az akadály elhárítására irányult munka nem jut célhoz, akkor sem lehet mondani hiábavalónak, mert sohasem hiábavaló az, a mi nem volt elkerülhető. Éppen a magyar nemzeti továbbfejlődés fajilagossága tette, ha egyszer a fejlődés megindult – és SZÉCHENYI-nek halhatatlan érdeme, hogy megindította – a fejlődésnek egy bizonyos fokán túl kikerülhetetlenné az erőpróbát a továbbfejlődéshez való akaratunk és annak legfőbb akadály, uralkodóházunknak irántunk idegen érzülete és egy más államéival közöseknek, a mieinkkel ellenkezőknek vélt érdekei között.

SZÉCHENYI közéleti működésének a forradalom előtti évei éppen az ellenkezőjében merültek ki annak, a mire közéleti működésének kezdetén irányultak: küzdött azok ellen a nemzeti sajátosságok ellen, melyeket éppen ő keltett föl, hogy nemzeti továbbfejlődésünk szolgálatába állítsa őket. A múlt század első negyedében szunnyadtak a nemzetnek, a magyar fajnak azok az erői, melyeket SZÉCHENYI önmagában annál erősebbeknek és tette vágyóbbaknak érzett. Megindítani egy fejlődési, égy megújodási folyamatot és ennek a magyar sajátosságoktól megszabott, de voltaképpen és akkor még csak a saját lelkén át fölismert faji irányzatot adni: ezt követelte SZÉCHENYI-től a fejlődés törvényének az ő lelkében megszólalt első parancsa. Előttem pedig ma az a föladat áll, hogy megmutassam, minő elemekből állónak gondolta és tapasztalta később SZÉCHENYI azt a magyar character-t, melyet eleinte csak a saját lelkéből, annak keserúségeiből, vágyódásából és reményeiből ismert.

Azzal legyünk tisztában, hogy sem a magyar fajt, se nemzetének akkori állapotát nem ismerte, midőn lelkében megszületett az erős elhatározás, hogy életét a magyar nemzeti fejlődésnek fogja szentelni. S mert bizalmát és reményét önmagából merítette, csak utólag kereste a jövőnkbe vetett bizalom megokolását a magyar faj sajátosságaiban, melyeket lassanként valóban megismert, de azért mindvégig a saját lelkén köröszkül látott. Es lehetett volna ez a mi nemzetünk még elmaradottabb, a további fejlődésre, életének hosszú lappangása után cselekvő életre valóban képtelen: SZÉCHENYI azért megtette volna azt, a mit cselekedett, csupán az ered-

mény maradt volna el; csupán meghazudtolta volna, a helyett, hogy igazolta, az ő bizakodását a magyar. Hiszen mindnyájan megyünk, mi sokkal kisebbek is, de azért katonái nemzeti továbbfejlődésünknek, ama categoricus imperativus, ama belső vezényszó után, és szinte mentségeit, külső okait keressük cselekvéseinknek, pedig életünk, mint a kilőtt nyíl, úgy röppen el egy cél felé, és mi boldogok és büszkék vagyunk, ha legalább a célt megláthattuk.

SZÉCHENYI jól látta a célt, de még nem láthatta az utat,, mely a cél felé vihette. Hiszen ifjú éveinek nagy részét külföldön töltötte, serdülő korának nevelése igen fogyatékos volt. Maga írja önmagáról, hogy 18 éves korában még nem tudott helyesen írni, olvasni is alig, és katonai pályafutása, mindaddig, míg a francia hadjáratok után hazájába vissza nem tért, teljes tudatlanságban telt el. Ezt nagy lelki rázkódások közepett látta be és, hivatásának lassanként tudatára jutván, óriási erőfeszítéssel igyekezett pótolni. Ifjúkorának társai, WESSELÉNYI, DESSEWFFY AURÉL és mások, nem is böcsülték sokra készültségét, bár lelkének finomságát, nemes ízlését s főleg a költészetben való jártasságát elismerték. »Nem lehet tagadni«, írja GRÜNWALD BÉLA (id. m. 207. 1.), »hogy hazáját alig ismerte, mert Bécsben nőtt fel s idejét nagyobb részét idegen országokban töltötte; nem volt beavatva Magyarország köz- és magánjogába; nem volt járatos hazája történelmében, irodalmában és se magyarul, se latinul nem tudott; a közélet ismeretlen volt előtte, mert hivatása, utazásai nem adtak alkalmat, hogy részt vehessen bennem. Hogy SZÉCHENYI mégis Magyarország reformátorává lehetett, annak okát GRÜNWALD BÉLA nem az ő magyar voltának nagyobb fokában, hanem lángelméjén kívül abban látja, hogy SZÉCHENYI, »távol hazájától, Európa művelt, előrehaladott országaiban oly benyomásokat, eszméket vett föl magába, melyek Magyarországra nézve újak, idegenek voltak, de a melyek nélkül Magyarország megifjodása, újjáalakítása lehetetlen volt. Abból az eszmekörből, mely Magyarországon a szellemeken uralkodott, nem lehetett a fejlődés magasabb fokára emelkedni s a tepsedésnek oly soká kellett tartania, mint a rendi intézményekhez való ragaszkodásnak«. »Minden nemzet életében« – folytatja GRÜNWALD – »vannak oly korszakok, mikor a maga

eszközeivel nem képes tovább fejlődni, s a világtörténelem nagy törvénye, hogy az átalakulások rendszeresen idegen eszmék befolyásának következményei.«

SZÉCHENYI, GRÜNWARD szerint, közvetítő volt Magyarország és a külföld között. »Ő szította magát tele« (246. l.) »az európai eszmékkel s belőle áradtak szét az ország minden részébe. SZÉCHENYI gondolkozása, eszméi, mértékei idegenek voltak, s ez tette őt képessé Magyarország reformálására. SZÉCHENYI-t csupán a nemzeti érzület kötötte össze a magyarsággal, de különben kívül állott a nemzet megszokott eszmekörén; ő volt a legidegenebb ember Magyarországon s csak ezáltal válhatott a legnagyobb magyarrá.«

Én azt hiszem, GRÜNWARD BÉLA itt hibásan ítéli meg a SZÉCHENYI példájában megnyilatkozó fejlődésbeli törvényszerűséget. SZÉCHENYI nemcsak a legnagyobb, hanem a *legmagyarabb magyar* is volt, s ezen külföldi tartózkodása és idegen szellemű nevelése mit sem változtatott, valaminthogy a sas tojásából sas léssen akkor is, ha költőgépből vagy kotlós-tyúk alatt fejlődött is ki. Az a »nemzeti érzület«, mely SZÉCHENYI-ben a leghatalmasbb érzés volt és erősebben volt meg, mint bármelyik kortársában: ez éppen magyarságának legfőbb kritériuma és lényének legmagyarabb bélyege. Az »én« fajilagosságának le nem küzdhető, meg nem tagadható érzete, a mely kevés nemzet tagjaiban van meg annyira, mint a magyarban: ez volt mindenha a magyarságnak legjellemzőbb vonása és ezer éven át fentartója. A fajilagosságnak ez a nagy mértéke nyilatkozik meg, a mint majd reá térek, a magyarságnak fajtameghatározó, örökítő erejében is. És abban áll SZÉCHENYI jelentősége nemzeti továbbfejlődésünk szempontjából, hogy olyan időben, midőn a nemzetnek ijesztően sok tagjában indult veszendőnek az »én fajilagossága«, ő benne ismét föltámadott az oly hatalmasan, mint sem azelőtt, sem azután senki másban. Énjének fajilagossága lassan, hosszú vajúdás után bontakozott ki, de csak az ébresztette hivatásának tudatára és csak az öntött beléje bizodalmat.

Mint egyén, azaz sajátos individuum, individualitás, minden élőlény magában áll a világegyetemben; társakra csupán fajisága útján lel. A kis emberben a fajiság csak bizonyos másokéval közös színezete az egyéniségnek; de abban a nagy emberben,

a ki az imént kifejtettek szerint egyedül igazán nagy ember, mert a továbbfejlődésben megtett hatalmas lépés hozta létre, a fajiság válik uralkodóvá az egyéniség fölött. Az ilyen -ember minden cselekedetének öntudatos vagy öntudatlan rugójává a fajiság leszen, s az inkább lemond életéről, mint fajiságáról. Saját énjén kívül mindenki többé-kevésbé szereti fajiságát is; de a fajiságnak ez a szeretete nem mindenkiiben elég-erős arra, hogy miatta még jobban szeresse a magasabbrendű egységet, mely az emberi egyének fajiságát magában foglalja, a nemzetet is, a hová tartozik. SZÉCHENYI énjében az erős fajiság a legnagyobb odaadássá lett a magyar nemzet iránt, s így ő élethivatását, mihelyt fölismerte, nem láthatta másban, mint annak szolgálatában.

Mindennemű szerves egészben a kölcsönösség, a correlatio törvénye uralkodik a részek között; és így nem juthat rész a fejlődésnek valamely magasabb fokára a nélkül, hogy a többi részt is fokozottabb fejlődésre ne kényszerítse. (Fejlődésről szólok, hangoztatom, s nem túlnövekedésről, hypertrophiáról, ami nem fejlődés, hanem kórtünet s a többi résznek sorvadását okozhatja.) SZÉCHENYI a magyar nemzeti közösség tagjának érezte magát; érezte saját fejlettebb voltát, látta a többi résznek elmaradottságát, és így ellenállhatatlan kötelességérzetet indította, hogy azokat elmaradottságukból kiemelje és magához hasonlóvá tegye. Már 27 éves volt, midőn benne ez az elhatározás, 1819.-ben először megfogamzott. »Egy virágzó és gyümölcsöt termő országban – írja Naplójába – »az élet és a polgári tevékenység csupa gyönyör és boldogság, mert minden munka, minden áldozat kész jutalomra talál. Nekem ily haza nem jutott osztályrészül, kicsi és szűk az, s kívülről alig látja meg valaki. Honfitársaim nem is sejtik, mily gyengék, tudatlanok, sőt rosszak is. Ezeket a dicsőség útjára vezérteni, lehetetlen; ám örvendjenek a maguk szűk körében legalább kissé nagyobb anyagi jólétnek, mint a minőben eddig részesülhettek. De a jövőendő nemzedék azután hadd menjen egy lépéssel előbbre, a világosság felé – erre én akarok vállalkozni. Tudom jól, hogy gyűlölni fognak, a hálátlanok, a míg élek s szétszórt hamvaim hamar feledve lesznek; de én boldognak fogom érezni magamat, ha utolsó órámban azt mond-

hatom: ime, él egy fiatalember, a ki általam szerencsésebb lett, semmint nélkülem lehetett volna.» (L. GRÜNWARD id. m. 215. 1.).

Énünkhöz, életünkhöz az önfentartás ösztönével ragaszkodunk, valameddig csak nagyobb lelki elfajulás, mely eldobhatja azt velünk, erőt nem vesz rajtunk. Ragaszkodunk énünkhöz, ha mégannyi hibánkat tudjuk is. így ragaszkodott SZÉCHENYI, a ki különben önmagával gyakran meg hasonlott, fajiságához és nemzetéhez, jóllehet a magyarságnak senki több hibáját nem látta s e hibákat nálánál senki többet nem ostromozta. Ezért SZÉCHENYI irataiban a magyarságnak majdnem olyan sötét képét rajzolta, mint a minőnek fősti önmagát Naplóiban. SZÉCHENYI célja a fejlődés volt, a fejlődésnek pedig szakítania kell a meglévő állapottal. A fejlődés vágya láttatja SZÉCHENYI-vel oly sötétnek hazája állapotát és nem csupán az összehasonlítás a gazdagabb és boldogabb külfölddel, hiszen önmagát sem látja derűsebb színben.

A külföldi eszmékkel, melyek áthatották, nemzeti továbbfejlődésünket akarta táplálni és nem magyarságunkból kivetkőztetni. Emberi továbbfejlődés tanulás nélkül éppen úgy nem lehetséges, mint testi fejlődés táplálkozás nélkül. Minden fejlődési foknak megvan a maga alkalmas tápláléka. Továbbfejlődés bizonyos időn túl nem lehet a táplálék megváltoztatása nélkül. Más a méhmagzat tápláléka és más a csecsemőé. Csupa tejen, mely jó volt a csecsemőnek, nem nevelhető föl a gyermek. A szellemi táplálékot, ha az a továbbfejlődés követelményeivel már ellenkezik, az új eszmék változtatják meg. Új eszméket termelni is lehet, a fejlettebb idegenből is vehetni át. De a táplálék azon nyersen a testnek továbbépítésére nem szolgálhat. Azt előbb meg kell emésztetni, sőt át is kell hasonítani. Nagy emberek átveszik az idegen eszméket, a saját énköz és annak fajiságához hasonítják át s így adják oda nemzetüknek, a melynek egészséges fejlődését az idegen eszmék csak így szolgálhatják. Kis emberek erre az áthasonító műveletre nem alkalmasak. A nemzetre kis emberektől reá erőltetett idegen eszmék inkább méreg, mint táplálék. SZÉCHENYI-ben így a magyar ember erős fajiságán kívül annak az idegen eszmék iránt tanúsított nagy áthasonító képessége is megtestesül. Es talán nem tévedek, ha azt

hiszem, hogy ebből az alapképességből származik a magyar nemzeti testbe gyakran beiktatódott idegen lakóknak oly gyors és oly tökéletes beolvasztása; de ebből származik nem magyar ajkú polgártársainkkal szemben tanúsított hagyományos türelmünk is, melynek időnkénti megfogyatkozását SZÉCHENYI annyit korholá.

Az áthasonító készség azonban beolvasztó képességből igen könnyen válik hajlandósággá a beolvadásra, ha honfitársainkból kivész a fajiság ereje. Hogy az áthasonító készség nemzeti veszedelemmé ne legyen, ahhoz föltétlenül szükséges a fajiság érzetének föntartása, sőt, SZÉCHENYI példája után, minden eszközzel fokozása. Áthasonító készségünk, melynek egy erős fajiság megszűnt ellensúlya lenni, okozta a SZÉCHENYI korában oly gyakori külföldieskedést és magyartalanságot, s ez fenyegeti ma a nemzetiségekkel érintkező magyarságunkat, melyet a kormányzat és társadalom sok helyütt bűnösen elhanyagol.

Nincs igaza tehát GRÜNWARD BÉLÁ-nak, hogy az idegen eszmékkel gazdagon megrakodott SZÉCHENYI, bár a legnagyobb magyarrá lett, honfitársai közt a legkevésbé volt magyar. Benne két legjellemzőbb magyar tulajdonsága, az erős fajiság és a nagy áthasonító készség által magyarokká hasonultak az idegen eszmék, s úgy élt ő kortársai között, mint túltelített accumulator, mely egész kévékben szórta magából a szellemi szikrákat.

Igaz, hogy SZÉCHENYI-nek hosszú külföldi tartózkodása nagy hasznára vált; hogy a nélkül nem nyerte volna meg reformátori hivatásának képességeit. De nem azért nyerte meg, mert külföldön veszített magyarságából, hanem azért, mert csak külföldön találhatta meg az emberi továbbfejlődésnek azokat a szellemi föltételeit, melyek nélkül az ő egyéniségét létrehozó nagy lépés a fejlődésnek útján halálugrás lett volna reá nézve Magyarország akkori elmaradottságának feneketlen mélységeibe. Az itthoni áldatlan viszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodottság a magyarságnak olyan bélyegeit hozott volt létre – egy szolga népnek szolga erkölcsseit – melyeknek fajunk valódi lényegéhez semmi köze s a melyeknek fejlődésünkhöz sincs egyéb közük, mint az alkalmazkodásnak a továbbfejlődéshez általában. Alkalmazkodás nélkül nincs életben-

maradás, az életbenmaradás pedig a továbbfejlődésnek legelső feltétele. Az alkalmazkodás az életbenmaradás érdekében az élet lappangásához is vezethet. A magyar nemzet a múlt század első negyedében jóformán csak lappangó életet folytatott. SZÉCHENYI itthon úgy járt volna, mint a tojás, melyet költökemencze helyett a jégszekrénybe tesznek. Nagy szerencséje, vagyis nagy szerencsénk nekünk, hogy kimenekülhetett ama körülmények hatása alól, melyek akkor a magyar nemzetet arra a félig lappangó életre kényszerítették. Az ilyen életben a szervezet, ha kibírja az ártalmakat, melyek ilyenkor érhetik; ha kibírja a lappangó életet kísérő elfajulásokat: a továbbfejlődés képességeit nem veszíti el, és vagy a viszonyoknak kedvezőbbé válása, vagy egy lassú gyógyulásnak természetes folyamata, talán maga a pihenés is lehetővé teszi, hogy alkalmas és kitartó ösztönzésre, a minő a SZÉCHENYI-é volt, a cselekvő élet és a továbbfejlődés újra megindulhasson.

Hogy nemzetünknek az az állapota, mely SZÉCHENYI-t csüggettsége óráiban annyira kétségbe ejté, nem félhalottság, csupán a pihenésnek lappangó szaka volt, azt csakhamar megmutatta ama 18 év, mely 1830-tól, midőn a Hítel megjelent, 1848-ig kiváló magyaroknak bámulandó sokaságával történetünknek egyik legfényesebb korszaka lőn. Valamint az állat- és a növény országban az ugrásszerű változások koronként, egy-egy nemzedékben váratlanul nagy számmal jelentkeznek, holott különben hosszú időközön át egy sem mutatkozik: úgy szül a nemzetek története is a nagy időeknek nagy embereket, a mely nagy idők nem egyebek, mint az emberi továbbfejlődésnek különösen kedvező korszakai. Az ilyen fejlődésszakokat is meg kell indítani, helyesebben, bizonyos kiváltó munkára van szükségük, s a nagyok nagyja az, a kinek megadatott, hogy őket megindítsa.

Kiváló embereinket, akiknek ragyogása az 1830-tól 1848-ig terjedő időben volt legfényesebb, a megelőző kornak szomorú évtizedei szülték. De vajjon igazán oly szomorúnak tartasuk-e ma is még azt a kort, melyről tudjuk, hogy kiket köszönhetünk néki? Hiszen akkor működött leginkább a magyar nemzetnek a létfontartás szempontjából talán legértékesebb tulajdonsága: a nagyfokú egyedi változatosság, mely DEÁK FERENCZ-től egészen KOSSUTH LAJOS-ig, VÖRÖSMARTY-tól egészen PETŐFI-ig, a különböző

és mégis mind kiváló, mégis mind magyarnál magyarabb egyéniségeknek oly gazdag skálájával ajándékozott meg. Ama ragvogó 18 év csak fölszínre juttatta és, hála SZÉCHENYI-nek is, megnyilatkozásra segítette nemzetünk legbecsesebb tulajdonosságát, a nagyfokú egyedi változatosságot.

De SZÉCHENYI fénykorának osztályosaiban, valamint magában SZÉCHENYI-ben, nemcsak a magyar nemzettest egyedi változatosságát, variabilitását kell bámulnunk, hanem az egyéni gazdagságot, az egyénnek sokoldalúságát is.

Ez is jellemző vonása fajunknak és az egyedi változatossággal együtt ifjúságnak, differentiatlanságnak, tehát a fejlődés számos lehetőségének jele, s így a továbbfejlődésnek záloga. Íme, mennyire igaza volt SZÉCHENYI-nek, midőn bizodalmit jövőkben főleg fajunk kialakulatlanságából és abból merítette, hogy szerepünket az emberiség történetében még nem játszottuk el: még nem voltunk igazán nagy nemzet, tehát ezután kell nagygyá lennünk.

»El kell hinnünk tökéletesen továbbá« – mondja egy helyen a *Stadium*-ban (9. l.) – »hogy férfikorunkat soha nem értük el még s nagyok még soha nem valánk, mert ha elértük volna már legfényesebb pontunkat s egykor valóban egy nemzet lettünk volna, akkor nem emelkedhetnénk s nagyok sem lehetnénk soha többé, minthogy semmi, se nemzet, se ember, se egyén, kétszer soha sem élt s így éppen azért, mert némi nagyságú pillanatok már több század előtt villának honunkon keresztül, ha azok culminatióink pontjai lettek volna, most bár akarnók, bár nem, már közel állanánk a koporsóhoz – s ekkép ha valóban keresztül éltük volna nemzetiségünk életét, minden iparkodásunk ezután gyáva fáradás lenne s mi józanabbul tennénk, minden szorgalom és előre törekvés helyett nemzetiségünket egyenesen feladni, honi dolgainkba többé nem avatkozni, mint pályavégzők, egy pár évi csendes élet s rólunk való gondoskodásért esedezni, némi élethosszabbító szerekkel éldégélni s végóránkat csendesen várva be, vesztég üldögélni.«

SZÉCHENYI-nek van igaza a fejlődés törvényei szerint, mikor azt hiszi, azért lesz jövők, mert még nem volt múltunk, és nem azoknak, kik egy állítólag dicső múltból merítik reményüket egy tūrhető jövendőben. Ma már tudjuk, hogy a fej-

lódésnek magasabb fokával csökken a fajnak egyedi változottsága és ezzel együtt kiapad alkalmazkodó képességének egyik forrása; de csökken a fajnak formázhatósága is, ami az alkalmazkodásnak másik tényezője. Mert a kialakulatlanság sokféle formát enged a még lágy agyagnak; de a kialakultság, melyet a kiégetett agyagnak művészi kéz egyszer már megadott, kizárja a további formálhatóságot. És SZÉCHENYI abban is igazságos, hogy, midőn korholja a magyartalan és léha mágnást, ostromozza a tudatlan és mégis magahitt köznemest, gúnyolja a kapaszkodó és magyarosodni szintén nem akaró polgárt, őszintén megbámulja a magyar szántóvetőt: »A szántóvető tartása jobb ízlésű, mert a természet szabályaihoz közelebb áll. Ő férfiasan lépdel, egyszerűen szól, komoly magaviselete h iában való handabandát nem ismer, istenhoztája nem csókkal, hanem kézfogással jár.« »A magyar« – mondja a *Világbán* (103. l.) – »egy gyermeknép, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtőzik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az előítélet s elbizottság.«

Abban a szomorú időben, mely a *Hitel* megjelenését megelőzte, a magyar nemzetnek egy más jellemvonása, a szabadságszeretet s az az erkölcsi érzék, mely tiltakozik minden elnyomás ellen, SZÉCHENYI-ben már szintén megnyilatkozik. Az a mód, a hogyan az osztrák kormány bánik hazájával, mélyen fölháborítja és föllázad fejlődésünknek nemcsak önmagunkban, de közjogi helyzetünkben is rejlő akadályai ellen: »Egy olyan monarchiában« – írja 1823-ban (1. GRÜNWARD BÉLA id. m. 222. l.) – »amelyben a magyart, ha a királytól szentesített s esküvel pecsételt törvényt szentnek tartja s szeplőtleniségére és szigorú végrehajtására felügyel, mindjárt lázítónak, békeháborítónak, szóval rebellisnek nézik s a szerint bánnak el véle; egy olyan országban, ahol a hízelgő, a törvény- és esküszegő, szóval a hazaáruló szinte jogosnak látszó igénynyel bír hivatalra, jutalomra, kitüntetésre, míg a másik rész, mely a törvényt tiszteli s ahhoz tartja magát, emezek folytonos boszantásainak, az üldözések egy nemének van kitéve, minő jövő vár azokra, kiknek csak az utókor fog tán valamikor igazságot szolgáltatni? Én például, személyemre nézve kitűnő kegynek vehetem, ha ő felsége föl nem akasztat s életemet

Isten után neki kell köszönnöm!« Az ilyen hangokat SZÉCHENYI a nyilvánosságnak szánt Írásaiban elítéli. Kárhoztatja azokat, kik annak magyarázatát, hogy elmaradtunk, mindig önmagukon kívül keresik. De hiába! A magyar embernek annyi oka volt és van a keserőségre közjogi helyzetéből kifolyólag, hogy a gravamenek hangoztatására való hajlandóság is jellemző vonása. És ma is nagyon sok ember elmondhatná: »De ahol a királyt a szolgálatban el lehet a hazától választani s az egyiknek nem tetszik, ami a másiknak használ, ott – én Kolumbiába megyek meghalni.« (GRÜNWARD B. id. m. 219. 1.)

Általában a magyarnak SZÉCHENYI irataiban található jellemzésénél sokkal hívebben mutatja a magyar embert maga SZÉCHENYI ISTVÁN. Nem tekintve azt, hogy, amint mondám, a SZÉCHENYI-től ostorozott magyar kényszerű alkalmazkodásából származó sok olyan bélyeget visel, mely nem tartozik lényegéhez: írásaiban a magyart gyakran üres szólásformákkal és hiányaival jellemzi. Egyébiránt arra a kérdésre is nehéz volna felelni, miben látta a magyarságnak azt a fajiságát, melynek kifejlesztését kívánta. Inkább érezte, mint látta. Bajos az ilyesmit formulákba foglalni.

Mi a magyar testalkotás typusa? A többek között HERMAN OTTÓ is, TÖRÖK AURÉL is próbálgattak a kérdésre megfelelni. És szegény TÖRÖK AURÉL, ha közülünk a sors el nem szólítja, még ma is csak rendezgetné a tömérdek anyagot, amit e kérdésre adandó feleletéhez összegyűjtött. Nem ez, vagy az, aki itt jár közöttünk, avagy akit SZÉCHENYI láthatott, a magyar. Nézzetek meg millió magyart, aki lelkében magyarnak tudja magát; nézzétek meg azt a tíz milliót, aki ma már van: ha egy óriási tekintet mindet át tudja fogni és egy képben tudja egyesíteni, csak az fogja megmondhatni, testileg milyen a magyar. Hiszen a tudományos rendszertan se képes meghatározni egy adott példából semelyik állati vagy növényi fajt, speciést. De nem képes tízből, százból, ezerből sem. Nem lehet rámutatni egyre, hogy ez a veréb, vagy a varjú. Csak azt lehet mondani, ez is veréb, ez is varjú. Minél több, valóssággal adott példa sajátosságait tudjuk áttekinteni és tudjuk egy fajról alkotott képzetünkben összefoglalni: annál inkább megközelítettük egy adott faj fogalmát. És minél több példára van szükségünk valamely fajból, hogy arról magunknak fo-

galmat alkothassunk, annál életrevalóbbnak, annál hosszabb jövőre hivatottnak kell az élőlényeknek azt a faját tartanunk. Az északamerikai indiánust mindig könnyebb lesz leírni, és könnyű volt leírni az utolsó dodomadarat is. A pusztuló fajok mindig typicusabbakká, mert egyedeik mindig egyformábbakká, egy bizonyos irányban kialakultakká lesznek. Ha olyan könnyű volna megállapítani a magyar typust, annak egy német múzeum talán örülhetne, de mi sírhatnánk fölötte.

»A magyarnak« testi alkotásánál is nehezebb leírni lelki alkotását, jellemét. Annak kimerítő rajzát SZÉCHENYI-ben sem találhatjuk meg, bármennyi magyar vonásra mutatott is reá, melyekből ma is fajunkra ismerhetünk. De az a faj, mely egyedileg nagyon változatos, azért rendszertani értelemben is jó faj, benne azért az életnek mégis valami különleges kvalitása, minéműsége testesül meg. A magyarnak lelkileg csak egy igazi jellemvonása van: a magyarsághoz való erős akarat. Akinek lelkében a magyarsághoz való ez az erős akarat él és dolgozik, az magyar. Senkiben sem élt és hatott annyira, mint SZÉCHENYI-ben: ő volt tehát a legmagyarabb magyar. Minden eg}réb tulajdonság csak eszköz arra, hogy magyarok maradhassunk.

Mi teszi yankee-vé az Északamerikai Uniónak mindenféle hazából összevándorolt polgárait? Az, hogy akarnak lenni yankee-k: nem csupán czélszerűségből, nem is csak kényrszerűségből, hanem lélek szerint.

Vannak, akik mindenért a környezetet, a milieu-t teszik felelőssé, értvén úgy a természeti, mint a szellemi környezetet. A természeti környezet csak a kényszerű alkalmazkodottságból származó külsőségeket szabja meg; de a lélek a környezet hatása ellen küzd, amíg teheti. Az angol angol marad Indiában is és egy kis darab Angliát mindenüvé magával visz, mert angolságát bántja, hogy idegen környezethez alkalmazkodjék. A szellemi környezet pedig micsoda egyéb, mint a közszellem, mely valahol uralkodik. S a közszellem? Az az együttes, a collectivus akarat. Az egyesek akarata, hogy milyeneknek óhajtják magukat, megsokszorozva az egyformán akarók számával és még valamivel: így származik a collectivus akarat, melyre nézve az a bizonyos valami, az együtteségi tényező (a collectivitas factora) a legjellemzőbb.

Mert nem igaz, hogy az együttes akarat csak úgy mennyiségtanilag integrálódna az egyes individuális akaratokból, vagy hogy az együttes akarat az egyedi akaratokra volna egyszerűen differenciálható. Még élettelen dolgok tömegeinek is vannak olyan tulajdonságaik, melyek nem adódnak a részek sommázatából. Hát hogyan volnának eleven valamik, lelki alkotó elemek együttességének különleges tulajdonságai, mikor mindenik elem hat a másokra és mikor kettő együtt a harmadikra már másképpen hat, mint külön-külön erre és egymásra? Mi hát, például, a yankee közszellem? A yankeeséghez való együttes, collectivus akarat. Az ilyen akarat pedig a legragadósabb valami; az idegent körülveszi, behatol a lakásába, az ételeibe, a ruháiba és utoljára a lelkébe. Hatásának hosszabb ideig senki sem tud ellenállni.

Ez az akarat ad külön formát a ruhának, külön fészülését a bajnak és ez teszi bajusztalanná a férfi ajkát, vagy ad sajátos vágást a szakállnak. Különössé, minden más nemzetbéliétől különbözővé teszi a gondolkodást, a szem tekintetét, a hang hordozását, még a test mozdulatait is. Különössé és egyformává, arra a nemzetre jellemzővé. S végül ez az akarat tölti el örömmel a családot a tizedik gyermek születésekor, nemhogy megtiltana már a második vagy harmadik gyermeknek, hogy világra jöjjön. A nemzeti ismertető jelek ma már csak a lélekből származnak, még ha testileg nyilvánulnak is meg.

Hol volt az az Ázsiából jött »törzsök faj«, melyet SZÉCHENYI az emberiségnek meg akart tartani? A lelkekben s akkor még főleg az ő lelkében. És abban a nyelvben, melyben az akkor alig három millió magyar lelke megnyilatkozott: a magyar nyelvben. Ennek a nyelvnek megismerése tette SZÉCHENYI-ben tudatossá, hogy ő a magyar fajnak szentelte életét, midőn – már 1819-ben – a haza szolgálatára tett fogadalmat. »Minden aggkorra mutat« – írja 1827-ben – »csak a nyelv nem. Mikor mindazt, ami benne rejlik, lassanként fölfedezem, a remény sugara villan föl lelkemben s úgy látszik, mintha egykor teljes életre támadna. De virágozhatik-e nyelv a nemzet virágzása nélkül? A nyelv magával ragadja a nemzetet.« (L. GRÜNWARD BÉLA id. m. 183. I.) Gondoljunk itt csak TURGENYEV-nek prózában írt kis költeményei

közül arra, melyben ő az orosz nyelv nagyszerűségéből következtet az orosz nép nagy jövődjére, pedig a lelke tele van keserűséggel honfitársainak sok bűne miatt! Szeretheti hazáját, de nem szereti igazán nemzetét, aki nem annak nyelve által szerette meg. Az én fajilagossága a nyelvhez való ragaszkodásban nyilatkozik meg leginkább. S midőn SZÉCHENYI kortársaiban nyelvünk szeretetét s megböcsülését keltette föl, voltaképen a magyarsághoz való akaratot tette a nemzet életében ismét ható erővé.

A magyarsághoz való ez az akarat talán soha sem is volt oly hatalmas mozgató erő, mint a múlt század harminczas és negyvenes éveiben: sem azelőtt, sem – még kevésbé – azóta. Es talán magának SZÉCHENYI-nek ajkairól sem szólt soha szárnyalóbb szavakkal, mint a *Kelet Népehen*, midőn eme híres sorokat írta, melyek röviden magukban foglalják egész hitvallását, élte céljának kitűzését és a magyar fajnak ideális jellemzését: »A magyar népnek, mint én fogom *iel*, – s ha nem táplálna gyermekkoromtól fogva ezen remény s ezen remény nem emelkedett volna férfiúi koromban éltem legelhatározóbb pontján eldönthetetlen szent hitté, a nyilvános élet mezejére fel soha nem lépek – a magyarnépnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni – Európában egyedüli heterogén sarjadék – ázsiai bölcsőjében rejtőz, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem virult sajátosságait; sajátosságait egy törzsök fajnak, mely jólehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit s fel-felbőszülésében, mint Isten ostora, mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy, mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátági árnyéklatokban, a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, fölemelkedni.«

Törzsökfaj! A magyar és törzsök faj, Ázsiából hozott sajátosságokkal? Azt mondják, a honfoglaló magyarok száma nem sokkal haladta meg a százezret és az is keverék törzs volt, a legkülönbözőbb fajtájú elemekből összeverődve. Ma van 10 millió; de már SZÉCHENYI korában is volt három

millió, melyet ekkorára – így mondják elleneink – a beleolvadt szláv és német elem növelt meg. Nemcsak ez, hanem a rokon kazár, a kún, besenyő és egyéb törökfajta is, meg az itthon talált avarság és dunai bolgárok. Ha nem volna is így, a magyarnak ezer éves nemzeti léte egyet mindenestre bizonyít: a magyarnak elmoshatatlan örökítő, *impraegnáló*, a legmeghígultabb véreloszlásban is megmaradt *fajtamegszabó erejét*, amely voltaképpen nem más, mint fajtságának ereje s amelyet kétségen kívül meg lehet, mint legjellemzőbb, legfőbb föntartó sajátosságát állapítani, bár apróbb bélyegekre fölbontani nem is tudjuk. A yankee azért fél a szerecsentől, mert tapasztalta, hogy egyetlen vérbeli szerecsen őt utódoknak nagy sokaságára reá hagyja a saját bélyegét. Bélyegeket a szónak megbélyegyző értelmében; mert a szerecsen a vele keveredő fajtát elrontja. Ámde a magyarság jó tulajdonai főleg keverékeiben érvényesülnek. És éppen úgy érvényesülnek szellem; keveredés útján is. A germánok és szlávok sem ok nélkül féltik fajtájukat a magyartól. Egyik Magyarországon élő nemzetiség sem az többé, aki volt; hiába tagadja, mind nagy mértékben magyarrá lett és – sajnos, a magyar nemzet ellen irányuló – értékben növekedett. Ez a fajtamegszabó, testiekben és lelkiekben egyaránt ható erő a mi létünk legnagyobb biztosítéka. SZÉCHENYI érezte, szenvedte is jobban, mint bárki más: az idegenben a honvágy miatt, itthon fájának elmaradottsága fölött érzett bánatában. Hatásának rugója és legfőbb titka is ez: a legelszántabb magyarokká SZÉCHENYI nem az úgynevezett »fajmagyarokat« tette!

De a magyar ember közkeletű jellemrajzának is minden vonását megírta SZÉCHENYI: hogy bátor, nem félti a bőrét, egy hirtelen roham erejében páratlan; de hamar elcsügged, ha a roham nem sikerül; hogy szeret hosszan tétlenül maradni, de tette buzdulván, bámulatos erőt tud kifejteni. Nagy czélokért lelkesül, de kis haszonért fáradni nem tartja érdemesnek s nem kedveli az apró, mindennapi munka folytonosságát; csekély csalódások is el tudják hamvasztani nagy fölbuzdulása lángját; nagylelkű és nem tud számítani. Köztünk elő idegenek, azok nyelve, vallása, szokásai iránt türelmes; nem bosszúálló és könnyen megbocsát; nem állja a bántalmat, de jó szóért mindenre hajlandó. Szereti a szabad-

ságot, szeret parancsolni, de nem tud engedelmeskedni; fényben és kedvező viszonyok között nagy tettekre képes, de szolgának rossz és alantas sorban nem boldogul. Ragaszkodik alkotmányához és, ha jogát sértve érzi, kis dolgokért is nagy pörököt folytat; hűséges alattvaló, de azért az aranybulla eltörölt záradékát nem tudja feledni. Értelmi képessége nagy és sok irányú, de tanulmányokba nem szívesen merül el; szeret nagy hangú ítéletet mondani olyan dolgok fölött, melyek megismerésére röstelte a fáradságot. Hajlandó viszálykodásra, nem erénye az összetartás és hivatott vezetőkkel szemben is bizalmatlan. Szereti a magyar életmódot, tehát nem szívesen utazik; a külföldit majd lekicsinyli, majd oktalannul bámulja. Sok benne a lelemény és alkotó erő, mely azonban ritkán válik alkotássá. És így tovább: tömérdek szélsőség, részben turáni vonás, részben kialakulatlanság, vagy alkaszmozkodottság a legszomorúbb helyzethez, amibe idegen uralkodója miatt, kit pedig maga választta, nemzet valaha jutott.

Még így is, minden esetre sok jó és kiművelésre érdemes sajátosság, értékes alkotó elemei az emberi továbbfejlődésnek. Midőn HERDER a magyart a halálra szánt kis nemzetek példaként hozta föl és a kisebb nemzetek eltűnésének szükségszerű voltát fejtegette (1. GAAL JENŐ id. m. I. k. 85. l. nem sokkal azután állította föl alaptételét SZÉCHENYI a következőleg: »Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint eréklyét megőrizni s szeplőtlen minőségükben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végeztéjához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés, s ha csak mint hangja ily megdicsőítéshez egy paránnyal is járulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömök el nem zárva, édesb osztályrész?«

Az emberi továbbfejlődés szolgálatának ezt az egyedül lehető útját ismerte föl SZÉCHENYI, korát messze megelőzve. A nyáron Londonban tartott első nemzetközi fajegészségügyi congressus ¹⁾ tanácskozásaiban többen kiemelték, de különösen MORSELLI fejtette ki, minő nagy jelentősége van az emberi fejlődésre nézve annak, hogy az emberiség külön nem-

¹⁾ SZÁSZ ZSOMBOR: Az első nemzetközi fajegészségügyi (eugenikai) congressus. Magyar Társadalomtudományi Szemle. V. évf. (1912) 650-657. 1.

zetekre tagolódott; hogy a nemzeti sajátosságoknak nem megszüntetésére, hanem megtartására és kiművelésére kell törekedni. Nézetem szerint azonban az emberiségnek nemzetekre tagoltsága az emberi fejlődés eredménye és nem eszköze. Minden törekvés, mely a már kialakult nemzeteknek összeolvasztására., vagy egy-egy másikba olvasztására, általában az emberi egységre irányul, a fejlődés ellen dolgozik és így annak útjába akadályokat gördít; ellenben előmozdítja az emberi továbbfejlődést a nemzetek szabadsága, hogy saját geniusuk sugallata szerint rendezzék be éltüket és gáttalanul fejthessék ki sajátos képességeiket. Egy-egy már kialakult nemzetből kiválni készülő, az egésznek törekvéseivel szembe szálló töredékek azonban hátráltatják a nemzeti fejlődést, melynek viszont egyik főfeltétele az egység, a nemzeti egység.

Ezt az egységet, bár szükséges voltát SZÉCHENYI is annyit hangoztatta, mi – sajnos – ma sem értük el, sőt attól talán még inkább eltávolodtunk. Ha kérdezzük, miért: feleletül egy másik kérdés tolul élönkbe. Vajjon azok a tulajdonságok, melyekre SZÉCHENYI alapította nagy reményeit a magyar nemzet jövője iránt, meg vannak-e még a magyar nemzetben? Illetőleg, ha SZÉCHENYI önmaga után Ítélt meg nemzetének jogait egy dicsőbb jövendőre: vannak-e SZÉCHENYI ISTVÁN-aink ma is? Olyan-e a nemzet még ma is, hogy belőle SZÉCHENYI ISTVÁN-ok születhessenek? S az-e még a nemzet, amely SZÉCHENYI ISTVÁN-okat megböcsülni, azok szavára hallgatni tudna?

Ha feleletünk – a tíz millió magyar ellenére is – kedvezőtlen, ha szomorú volna is, vigasztaljon fajtánk örökítő ereje és az az élettudományi tapasztalás, hogy az egykor megnyilvánult jó tulajdonságok egy-egy nemzedékben lappanghatnak és őket azért nem látjuk; de megvannak, de az utódokra azért átörökíthetők. így egy utánunk jövendő boldogabb nemzedékben talán majd ismét megtestesülnek azok a tulajdonok, melyek – nem SZÉCHENYI szerint, hanem SZÉCHENYI-ben – a magyar jellemet alkották. Tartsuk meg legalább a lélek magyarságát, hogy majd lehessen újra a mainál lelkesebb magyarság!

A társadalom ismerettani alapjai.

Írta: VARGA BÉLA.

Amilyen ingadozók a sociologia határai, épp annyira homályosak magának a társadalomnak lényegére vonatkozó meghatározások s emiatt van az, hogy a társadalom mibenlétére vonatkozó fejtegetések az összehalmozott tapasztalati anyag óriási méretei dacára sem adnak kielégítő feleletet a kérdésre. Ennek okát a következőkben találhatjuk meg. A sociologusok egy része tisztán a társadalmi alakulatok keletkezésének vizsgálatával igyekszik a kérdésre fényt vetni. A keletkezés kérdése azonban soha sem fogja a társadalom természetét megvilágítani s bármennyire előrehalad a primitív társadalom intézményeinek kutatása és megismerése, ez még nem lesz felelet a dolog lényegére nézve. Ebben a tekintetben az összes ethnologiai és anthropogeographiai adatok épp oly irrelevánsak, mint a statisztika és a nemzetgazdaságtan tanúságai, melyek mind lehetnek a socialis tünemények vizsgálatánál hasznosak, de magyarázó elvül a jelen problémánál nem szolgálhatnak.

Ha a társadalmi alakulásoknak specialis, megkülönböztető jegyük van – s ettől függ a sociologia jogosultsága – akkor ezen megkülönböztető vonásokat kell kutatásaink folyamán feltüntetnünk, mert csak így fogunk kellő eredményre jutni a sociologiai megismerés specifikumának vizsgálatánál. Éppen azért a végső alapokat nem kell más tudományokban keresnünk, hanem a tünemények megfigyelése kell, hogy rávezesen azok specialis alkatának megismerésére. A kérdés megfejtését tehát azon az úton kell megkísérelni, mely legkönnyebben rávezet a megoldásra; ezért meg kell vizsgálnunk a társadalom ismerettani alapjait.

Ha a társadalom alkatát akarjuk vizsgálni, olyan egyszerű tényekből kell kiindulnunk, melyek mindenki előtt közvetlenül ismeretesek. Kétségtelen dolog, hogy a társadalom több ember fogalmát involválja magában. Kérdés csak az, hogy vajjon ezen több embert mi fűzi össze társadalommá. Hogy ezt megmagyarázhassuk, óvakodnunk kell minden olyan előzetes feltevéstől, mely kutatásaink eredményét befolyásolhatná.

Az ember szellemi tevékenységeinek gyökérpontja az öntudat. Maga az öntudat, mint FICHTE igen helyesen tanította a tiszta tevékenység. Ezen tevékenység abban áll, hogy a szellem magával szembesíti magát s a maga változásait és minthogy ezen változásokat a szellem saját magára vonatkoztatja, azért az öntudat egy közös pont, a lelki élet összes mozzanatainak metszőpontja, melyben a léleknek az ismereti világ összes behatásaival szemben kifejtett reflexei idealiter áthaladnak. Ezért mondja JAMES igen találóan, hogy az öntudat a gondolkodás folyamának fordulópontja.

Az öntudat a szellemi élet legkezdetlegesebb fokain még nem mutatkozik. Csak a második és harmadik év közt lünik fel, mikor az ismereti világból mintegy kiemelkedve, szembeállítja avval önmagát. Ekkor válik külön az Én a Neméntől s ettől fogva az öntudat folytonos önállító tevékenysége nem szűnik meg sehol, ahol öntudatos szellem-alkotásokról lehet szó. A szellemnek ezen önállító törekvése, ereje a külvilággal szemben állandó feszültségi viszonyt létesít, amely viszonyban csak a két fél (én + nemén) állandó egyensúlya biztosítja a fennállás lehetőségét.

Az előbb említett feszültségi viszony az alapja a szellem azon további tevékenységének, hogy a vele szemben álló tárgyat maga előtt mintegy szegzi, saját functióival utánképezi, megismeri. Ezen processus által az ismereti tárgyat úgyszólván hatalmába keríti az által, hogy magával azonosítja.

A feszültséget tehát a megismerés, utánképzés termékeny munkája követi, amelynek folytán a szellem mindazt, ami *δυνάμει*, benne rejlett *ινεργεια*-vá. fejlesztheti ki, vagyis ezen tevékenysége útján a benne lappangó functiókat életre keltheti s a külvilág megismerése útján hatáskörét mindinkább terjesztheti, kifejlesztheti.

Ilyenformán a szellemisség tartalma folyton tagolódik-, dif-

ferenciálódik s éppen ebben áll az én fejlődése, bővülése. A szellem ezen projectiv tevékenysége¹⁾ azonban nem azt jelenti, hogy a hatást okozó tárgy elszakad az én-től, mert az alany a kivetített képet feldolgozza, megismeri saját természetének lehetősége szerint s miután ezt elvégezte, magába visszarakadja, sajátjául elismeri. A szellem ezen tevékenysége tehát reflectiv (visszahajló) természetű, mert valamely projectum akkor válik befejezett ténynyé, ha a kivetítés (actio) és az öntudatos utánképzés (reflexió) munkája véget ért. Az öntudat éppen azon ideális pont, melyben a fent jelzett processus kezdő és végpontja összeesik.

Az ilyen módon létesült reflexkörök száma, az ismereti világ bővülésével gyarapodik s mennél inkább nő számuk, annál nagyobb centralis erő szükséges azok egyensúlyának megőrzésére. Másként kifejezve, a szellemi élet tartalmának növekedésével, vagyis a reflexió munkájának gyarapodásával az öntudatos ének is izmosodnia, erősödnie kell, hogy megőrizhesse egységét.

Azon viszony, mely fennáll az egyes öntudata és annak Tartalmi köre között, fennáll a társadalom egyes tagjai között is. E ponton szükségünk van a következő megfontolásra. A társas együttélésnek azon merev és minden haladás lehetőségét kizáró formája, melynek tartalmát csupán az átörökölt s nemzedékről nemzedékre átszármazó ösztönszerű (instictiv) tevékenységek teszik ki s amelynél csak ezen tevékenységek physikai törvényei lehetnek a vizsgálódás tárgyai, a mi álláspontunkon másodrendű kérdés sociologiai szempontból. Mint-hogy ugyanis ezen tevékenységek egész »modus operandi«-ja *biológiai* törvények alapján történik, azért ezeknek a sociologiai középpontjába állítása czéltévesztett *μετάβαϊς εις άλλο ;ί-voς*. Csaknem ugyanezt kell mondanunk az összehasonlító psychológiának azon részéről, mely különösen a collectiv élet jelenségeinek magyarázására irányul. Az előbbi irányzattal szemben itt már határozott haladást kell constataálnunk annyiban, hogy ezen collectiv életjelenségek magyarázata igen sok

¹⁾ J. M. BALDWIN: »Das soziale und sittliche Lebenc című művében ezt a processust »ejectiv« tevékenységnek nevezi, úgyszintén G. J. ROMANES is (1. Geistige Entwicklung beim Menschen. Leipzig 1893). A »projective jelzöt tartjuk meg W. WUNDT (Völkerpsychologie) és BÖHM KÁROLY után.

fontos pszichológiai törvény felállításához vezetett. Itt már nemcsak az ösztönszerű együttélés biológiai törvényei, hanem az utánzás, suggestio és lelki átöröklés következtében felmerülő lelki jelenségek természete (Psychische Ansteckung VIERKANDTNál, contagion BALDWINNál) is kutatás tárgyát képezik. Kétségtelen dolog, hogy a társas együttlésnek ezen igen fontos pszichológiai törvényei a sociológiában, különösen a tömegjelenségek kutatásánál nagy fontossággal bírnak. Ezen törvények azonban csak *pszichológiai*-ak. Mindez még nem érdemli a »socialis« elnevezést. Az állati és primitív emberi élet, az utánzás és lelki suggestio következtében lepergő, többnyire nem tudatos lelki folyamatok még nem mutatják azt az öntudatos cooperatiót, amely a »socialis« névre érdemes. A mi álláspontunkon tehát a társadalom egy, az előbbieknél magasabb rendű közösség, *szellemi solicularitas*. S miután a szellem alaptevékenységét a projectumok létesítésében ismertük fel, a sociologia tárgya nálunk a társadalmi közösségben élő egyesek projectumainak egymáshoz való viszonyát formai és tartalmi szempontból megvizsgálni s ennek törvényeit megállapítani.

Ha ilyen úton képesek leszünk a társadalmi élet kuszált szárait nyomon követni, jelenségeit *megmagyarázni*, akkor eleget tettünk azon követelménynek, mely philosophiai szempontból e kérdésekkel szemben megkívánható. Másfelől az előbbieken alapján világossá lett az is, hogy a sociologia tárgya sem biológiai, sem nem pszichológiai, hanem *siti generis socialis* jellegű s ezen meggondolás az egyedüli, amely minket a társadalmi jelenségek philosophiai vizsgálatára indíthat.¹⁾

Ezen az alapon most már meg kell világítanunk a socialis élet természetét részletesebben. Első sorban a socialis *együttlérés* képezi kutatásunk tárgyát, azon okból, mert a psychologia már több-kevesebb eltéréssel megállapította, hogy az érzés egyszerű és tovább fel nem bontható lelki tünemény s mint ilyen, a lelki élet egyik fundamentális alapmegnyilvánulása. Az »együttlérés« kifejezés semmi metaphysikai substratumot nem rejteget magában: ezen szó itt pusztán az egyesek egymásra hatását jelenti s minthogy ama szájak, melyek az egyes létezőket egymáshoz kötik, nem lebeghetnél:

¹ E szempontot hangsúlyozza PAULER ÁKOS. L. Az ismeretelméleti kategóriák problémája. 69-71. l.

a köztük levő úrben, hanem mindegyiknek saját természetéhez vannak kötve, azért fejtegetéseink eleve kizárnak minden kétértelműséget.

Az érzés maga a lélektan eddigi kutatásai szerint két alapformában nyilatkozik, u. m. az örömben (Lust, pleasure) és fájdalomban (Unlust, Schmerz, pain). Az érzés ezen két sarka szoros kapcsolatban van a szellem önállító tevékenységével s általánosságban ki lehet mondanunk, hogy a pozitív oldalon, vagyis az örömnél a szellem önerejének szabad megnyilvánulása, a negatív (fájdalom) oldalon pedig ezen önkifejlés gátlása (Hemmung) fordul elő s evvel szoros kapcsolatban áll az is, hogy a pozitív kvalitású érzés a szellemi tevékenység-fokozását, míg a negatív az aktivitás csökkenését vonja maga után.

A szellem tevékenységét gátolhatja mindaz, ami kifej lé-sének útjában állhat. Valamely ismereti tárgynak a tudat terébe való bejutása már magában elegendő arra, hogy a szellem önállító erejét lekösse bizonyos időre. Még fokozottabb mértékben fennforog ezen eset akkor, ha az akadály nem egy tárgy, hanem egy más egyén egész projectio tömegével, egész külön világával állunk szemben. Már e lépésnél látható, hogy az egyes társadalmi helyzetében olyan viszonyok közé jut, melyek tevékenységének fokozott kifejtésére szorítják; Minél sikerültebb az erő kifejtés, annál inkább képes az egyes a maga projectuma határainak kiterjesztésére, míg az ellenkező eset a socialisnak az egyén ereje feletti túltengésére vezet.

Az egyes és a társadalom ezen mechanikus viszonya azonban még nem vet világot a socialis élet összefüggésére. Az előbb említett erőviszony inkább a közösség meglazítására irányul, mely egy esetben sem volna alkalmas a társadalmi együttélés kialakulására, amennyiben vagy az egyesre, vagy a sokaságra rornbolólag hatna.

Az egyesek szellemi projectumainak ilyen merev szembe-állítása sohasem eredményezné az együttérzést. Hogy az itt felmerülő nehézséget megfejthessük, a következő meggondolásra van szükségünk.

Minthogy a megismerésnél nem a tárgyba való behatolásról, hanem saját alkotásunk utánképzéséről, megismeréséről van szó, világos, hogy a projectio mint ismerettani

magyarázó elv a socialis élei tünemények megértésére is alapvető fontosságú. Az egyes a maga projectumaival zárt egységet alkot ugyan, de ez nem áll elszigetelten, mintegy ellenségesen a másikkal szemben. Az egyes a Mászt önállónak tekinti, de sajátos ismerőtehetségénél fogva abban nem valami különöst, hanem saját magának mását, alter-egoját látja.

A sociust saját képére alkotott öntudatos lénynek képzei. Bele nem hatolhat ugyan, de mint tőle különálló, hozzá hasonló szellemiségét projiciálja. Ezért igen találóan mondja BALDWIN, hogy az ego és az alter a mi gondolkodásunkra nézve egy és ugyanazon dolog.¹⁾ Aprojectio tanának értelmében most már belátható, hogy az egyesest társához láthatatlan, impoderabilis, szellemi vonatkozások fűzik, melyeknek természete az egyesek szellemi életének sajátosságából ismeretelméleti alapon megmagyarázható. A társadalom tehát szellemi valóság, mely az egyes lélek nélkül semmit sem jelent ugyan, de inter-individualis jellegénél fogva sajátos, specialis vonásokat is mutat. Az egyes a maga projectumaiban él, de ebben bennerejlenek azok a hálószerű fonalak is, melyek őt a másához kötik. A szellemiségek milliói végzik szünet nélkül ezen munkájukat, mely hatás fonataik kiterjesztését, bővítését, öntudatos tartalmuknak minél tágabb körben való megvalósítását célozza. A szellem ezen örök tevékenysége a társadalom mozgó eleme.

S ezzel a socialis együttérzés értelme úgyszólván önként érthetővé lesz. Együtt érzünk, mert úgy gondoljuk, hogy más is úgy érez, mint mi. Ezen alapul a sympathia, melyre SMITH ÁDÁM erkölcsstanát alapította. Ezen hatalmas összetartó erő lényege abban rejlik, hogy másokban is szeretjük azt, amit magunkban szeretünk.²⁾ Ami fáj nekem, az fájhat más-

¹⁾ Das soziale und sittliche Leben pag. 11. – TARDE megjegyzi, hogy ez a tudat egy más tudatról »incoricussum quid«, melyet már DESCARTES keresett, de amelyhez nem tudott hozzáférközni. (L. Les Lois socialis í. Fejezet.)

²⁾ L. erre nézve COMTE érdekes fejtegetését: Philosophie Positive (Rig-féle kivonatban) 50. fejezetben. »Hogy szerethetne valaki mászt, ha magát nem szereti? Ha ezen érzést (t. i. az önszeretetet) az emberben el lehetne nyomni, akkor morális természetünk pusztulna el, ahelyett, hogy javult volna; mert akkor a socialis együttérzés – vezetőjétől megfosztva – határozatlan és terméketlen felebaráti szeretetben nyert volna kifejezést.«

nak is s ez az érzés solidarissá tesz a mással, mert a fájdalomtól való megszabadulás közös érzése minden emberi cselekvésnek mélyen fekvő alapindoka. S minthogy másban is azt szeretnők megvalósítani, amit magunkban, annál erősebb az a törekvésünk, hogy érzéseink lehetőleg minél több emberrel és minél inkább legyenek megosztva.

Ez azonban csak egyik, még pedig a pozitív, vagyis-összetartó oldala a socialis együttérzésnek. A másik oldal, a szétválasztó, negatív, melyről már |fennt szövegtünk néhány szót. Ez utóbbi az öntudat azon munkáján alapul, melynek, folytán az mindent igyekszik kivetíteni, eltávolítani magától egységének zavartalan megóvása miatt. Az együttérzés ezen negatív oldala tehát abban nyilvánul meg, hogy az egyes érzi másoktól való függését. Ez a socialis oppositio, melynek az alapja a szellem életében rejlik, épp oly fontos socialis erő, mint a sympathia, sőt talán még fontosabb abból a szempontból, hogy ez utóbbi közvetlenül az egyesek önfentartásának szükségszerűségéből nyeri magyarázatát. Azért ROYCE helyes megfigyeléséről tanúskodik, midőn azt állítja, hogy a socialis életnek pszichologiai szempontból legfőbb feltétele, hogy az *Én* minden *Másén*-től megkülönböztesse magát.

Ezen két erő van hivatva a socialis élet egyensúlyát fenntartani. A pozitív erő: a társító (sympathia), a társadalom egészének érvényesülése felé billenti a mérleg serpenyőjét, tehát generálisai, általánosít; a negatív (az oppositio) ellenben az egyéniség kifejlődésének kedvez, tehát particularis tendenciát involvál magában. Ez utóbbiról mondja BALDWIN, hogy a socialis haladásnak egyetlen útja; az egyetlen lehetőség arra, hogy a társadalmi fejlődés újabb és különösebb formákat is ölthessen magára.¹⁾

A föntebbiek szükségképpen rávezetnek a társadalmi öntudat és az u. n. társadalmi lélek sokat hánytorgatott zavaros problémájára. Már azon körülmény, hogy fejtegetésünket nem ezzel kezdtük, mutatja, hogy nem akarjuk a socialis élet problémáit a társas öntudatból és lélekből sem levezetni, sem arra visszavezetni. Ezen kifejezéseknek értelmük legfeljebb akkor lehet, ha tömeglélekről, vagy tömeg-

¹⁾ L. BALDWIN: Das soziale und sittliche Leben 357. skk. lapok. (Die sozialen Kräfte.)

öntudatról van szó. Talán nem csalódunk, ha a társadalmi öntudat mibenlétét borító mystikát főleg az organikus elmélet irrationalis maradványának tekintjük. Helyes értelme a következő.

A szellemi tevékenység alaptermészete abban nyilvánul, hogy az ingerre megfelelő reactióval felel, ami a kerületi tárgyokban, vagyis a projectioban nyer kifejezést. Ezen projectív tevékenységben a külvilágnak a belsőtől való megkülönböztetése s az egyes fokozatos fejlődése már a gyermekévekben abban az érzésben csúcsosodik ki, mely saját magánál; a külvilágtól való elszigeteltségében s így az egyéniség tömörülésében, elzártágában nyilvánul. ROYCE ¹⁾ ezen anthitesis fejlődését, mely az én és nem én fokozatos elkülönülésében mutatkozik, különösen socialis jellegűnek tartja, mert szerinte a gyermek a saját egyéniségének kialakulására szükséges anyagot az őt körülvevő »másoktól« nyeri s így a növekedő énézet állandó párhuzamban halad a másokról való tudás növekedésével. Ebből következik, hogy a socialis kölcsönhatás s így maga a társas tudat (= tudás a másról) igen fontos tényező arra, hogy az én a külvilágtól magát megkülönböztesse. Azért a socialis közösségérzése a külvilág differentiálásán alapszik s ezen differentiálás erősödése a socialis együttérzés növekedésével párhuzamos. Mondhatjuk tehát, hogy a socialis vonatkozás minden esetben belsőleg összefügg az egyes életével; érzi életének minden phasisában socialis viszonyának önmagával való belső kapcsolatát. Ez a szellemi kapocs köti az egyest társához.

Most már érthető, hogy a »társas tudat« és »socialis lélek« kifejezések tartalmát azon physiologiai tényeken is alapuló reflextevékenységek teszik ki, melyek az egymással viszonyban álló egyeseket szellemileg összekötik. Ennek felmutatása a következő fontos tanulságot rejti magában. Kétségbe nem vonható, hogy a socialis élet összes jelenségei az egyesek szellemi életének ismeretéből nyerik magyarázatukat s így a társadalom alapjai első sorban csak szellemi tényezők. A társadalomtudomány ezen szellemi tényezők alaptermészetét kell hogy feltárja első sorban, nem pedig a socialis mozgalmak

¹⁾ Philos. Review. 1894. III. 5Ki-545. lapok.

külső, látszólagos feltételeit. A magyarázat kulcsa azon gondolatokban, érzésekben keresendő, amelyek a társadalom egyes tagjaiban feltalálhatók.

A társas tudat és lélek adott fogalmazásából következik továbbá, hogy azt nem szabad úgy felfognunk, mintha az egyesén kívül, vagy fölötte álló volna, vagy mintha az öntudat mellett mint külön tudat foglalna helyet, mert a társas tudat az öntudatos szellemiség projectív munkájának az ismeret mechanizmusából kimutatható velejárója s így az öntudattól sem minőségileg, sem erőfokilag külön nem választható. A társas tudat erősödése és fejlődése mást nem jelent, mint az egyesek szellemi fejlődésének erősödését, vagyis a társadalmat alkotó projectionalis fonalaknak, mint az egyes szellemi munkájának megszilárdulását.¹⁾

Ezért nem fogadhatjuk el SCHÄFFLE-nek – aki különben szintén azt állítja, hogy az egyéni és társas tudat között nincsen semmi *qualitativ* különbség – azon megkülönböztetését sem, hogy a társas tudat belső állapotok összefüggése olyan erőfokra (Potenz) emelve, mely az egyéni öntudatból hiányzik.²⁾ Ha az egyes és társas tudat között semmi *qualitativ* különbség nincs, akkor ilyen erőfoki megkülönböztetésnek sincs értelme, mert a társas tudat az én fejlődésével karöltve jár, ahhoz hozzá van tapadva s így nem bírhat nagyobb potenciával, minthogy voltaképpen nem egyéb, mint az öntudat *projectuma* a másba. S ha valaki a társas tudat alatt több szellemiség egyesülésének összegét látná, akkor sem lehetne SCHÄFFLE állítását reá alkalmazni, mert az intelligenciák summája sem minőségileg, sem erőfokilag nem ad külön egységet, aminthogy számtalan vörös pont sohasem ad sárga pontot (BARTH). – Azonkívül a *quantitativ* különbség könnyen rávezet *qualitativ* megkülönböztetésre is. Ezt már Hegel hangsúlyozza, mikor azt mondja, hogy *quantitativ* különbségek átmehetnek *qualitativok*ba s hogy minden haladásban vannak csomópontok, melyekben ezen átalakulás megtörténik.

¹⁾ Az egyesnek ezen *socialis* természete jut harmonikus kifejezésre WUNDT »Gesamtpersönlichkeit«-jének gondolatában. (L. System der Philosophie 624. skk. 11.)

²⁾ L. erre nézve: Abriss der Sociologie 1906. 46. skk. lapjait.

Kutatásaink ezen pontján meg kell világítanunk az egyes és társadalom viszonyát, egyúttal megállapítanunk azon törvényeket is, melyek ezen viszonyt szabályozzák. A társadalomtudománynak s a történetbölcseletnek mindig az volt egyik problémája, hogy a nagy egyesek vagy az összeségek vezetik-e a fejlődést. Ezen az alapon az u. n. individualista és collectivista elméletek egész sora alakult ki, anélkül, hogy a kérdés el volna döntve. Ezért is szükséges világot vetni az egyes és társadalom viszonyára, mert ez önként megmutatja a probléma egyedüli lehető megfejtésének útját.

A projectiv tevékenység socialis jelentőségére már reámutattunk. Ez a lelki hálózat az, ami a társadalom reális alapját teszi, mely az egyes állandó tevékenységét kiváltja. A kölcsönhatás terjeszti a különböző ideákat s a projectionalis szálak folyton közlik az ingereket (»Reizleitung« OSTWALD-nál), melyre folytonos reakciók felelnek.

A projiciált idea olykor találmányokban ölt testet s így terjed tova, hogy esetleg egy újabb idea létrejövését elő segítse.

Az egyes öntudatának fejlődésével együtt jár a projecívi sugarak számának növekedése s azért minél nagyobb ezen hatáskör, annál bensőbbben illeszkedik bele az egyes a társadalomba. Ezen hatáskör fejlődése azonban nem végnélküli, mert a növekedési processus nem mehet túl azon a határon, mint a meddig a szellem kivetítő ereje elhat. Azonkívül a kölcsönösség egyetemes törvénye bizonyos korlátokat szab az egyes elé, melyek a projectio kialakulását a másra való tekinnytel is szabályozzák. Ezért mondja BARTH igen helyesen, hogy a történelemben semmi sem fejlődhetik a végtelenségig, mert ebben más momentumok növekedése korlátozza. Az egyesnek ezen socialis önszabályozása létesíti az úgynevezett társadalmi erők egyensúlyát, amelynek feladata az Individualismus és collectivismus közt kellő harmóniát föntartani, mert az előbbinek túltengése destructiv lehet a társadalom többi tagjaira nézve, míg az utóbbi az egyes elorsodására s így a a socialis erők csökkenésére s a hatásfonatok lazulására vezet. Azért szükséges, hogy erősödjenek az egyén azon qualitasai, melyek a socialis együttérzés erősödését elősegítik, mert az egyesek leszorulásával a tömegek szenvednek, a

mennyiben minden tevékenységük a közepszerűsége redukálódik.¹⁾

Mindebből az következik, hogy minden egyes sajátos helyet foglal el a maga környezetében s ezen helyének megtartására saját szellemének öntörvénye szerint kötelezve van. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy az egyes társadalmi »kényszer« alatt áll. A társadalom, mint lelki valóság, nem foglalja magában szükségképpen a »kényszer« fogalmát s éppen ezért a socialis erők egyensúlyát nem ebben, hanem a szellem említett öntörvényében kell keresnünk.

Ha közelebbről tekintjük az egyesek között fennálló hatásfonatok természetét, azt tapasztaljuk, hogy a különböző egyénektől eredő projectiv szálak erőssége különböző. Ez az egyesek szellemi életének különbségére, vagyis az egyéniségek elütő voltára vezethető vissza. A kisebb közösségekben és a nagyobb társadalomban egyaránt észrevehető bizonyos közép-pontok felé törekvés, a solidaritásnak némely egyének körüli erősödése. Ezen tünemény a projectiók erőfoki különbségéből érthető meg, s jelentékeny elősegítője a társadalmi solidaritásnak. A társadalmi összetartozás tehát nem követeli meg feltétlenül az egyenlőséget, sőt több tekintetben rá van utalva ennek ellenkezőjére. Ezen különböző erőviszonyok a következő megállapodásra vezetnek.

Ha a *más* olyan fokon álló, mint magam, akkor tetszik nekem, mert az ő funkciójának utánképzése semmi nehézségbe nem kerül, minthogy saját magunkéból könnyen megalkothatjuk az ő képét is, minél inkább felismerik egymásnak belső életét, a mennyiben ezt saját ismerő képességük határai közi megtehetik. A velünk egyező más tehát tetszik, vagyis az erős vonzódik az erőshöz, a gyöngye a gyöngéhez.

Jelentékenyen megváltozik azonban ez a viszony akkor, midőn a más különbözik az éntől projectiójának erősebb volta által. Az erősebb szellemiség hatáskörébe vonja a gyengébbel s ezért vonzódik a gyöngébb az erőshöz. Az idegen funkció most még jobban tetszik, mint az előbbi esetben, mert erő-

¹⁾ L. BALDWIN (The individual and society pag. 89.) – Az újabb társadalmi intézmények is sok tekintetben az egyéniség megmentését célozzák. Hogy mást ne is említsünk, a trustok is ezen elv szolgáltatában látszanak állani.

sebb fejlettebb. Az utánképzés (vagy utánzás = Nachahmung) ugyan nagyobb erőkifejtést kíván meg, de éppen az tetszik, ha azt elvégezni képesek vagyunk. Az utánzás tehát mentől erősebbre, mentől nagyobbra van irányítva, annál erősebb összekötő kapocs, mert az ember saját magát növekedni véli, ha nagyobbat követ s a tökéletesedés utáni vágy segítségével jön az utánzó ösztönnek. A saját magam erősödése nyilvánul meg abban, ha az erősebbel utánképző tevékenységem által egyenlővé akarok lenni.

Kétségtelen dolog már most az előbbieik szerint, hogy a társadalmi élet dialektikája az egy és a más közti adás-vevés körforgása. Az egyes projicial a másba s így tovább míg az utánképzés útján az egyesek közti hálózatok közös fonatokká alakulnak, melybe az egyes betevő s melynek ő maga is egy fentartó közege.

A projectio tana nézetünk szerint elenyészeti mindazon nehézségeket, melyeket az individuális és collectivista elmélet merev szembeállításuk okozott. Mert a socialis fejlődés egészséges irányú csak akkor lehet, ha az egyes fejlődésének kedvez, minthogy ez úton saját életforrását növeli. Viszont az egyes szellemének öntörvénye értelmében igyekszik az utánképzés után másokhoz alkalmazkodni (Anpassung), mert ezáltal saját önfentartását munkálja.¹⁾

Még egy fontos körülményre kell reá mutatnunk. Már láttuk, hogy minél rendezettebb a társadalom, az egyes annál feltékenyebb lesz helyére s azt saját önállóságának fokozott tevékenységével akarja megtartani. Ebben a törekvésben rejlik a munka fogalmának csirája. Az egyes tevékenysége nemcsak önfentartására, hanem ezen túl sajátos helyének megtartására is irányul. A projectio ezen útjában számos akadályra talál, melyeket különbözőképpen igyekszik legyőzni, míg azt megismerve magáévá nem teszi. A projectio tehát a szellemnek hatalmas munkája s amennyiben ez a munka nemcsak az önfentartásra, hanem a társas fonatok helyes irányítására is vonatkozik, annyiban a munka socialis természetű

¹⁾ L. FÖLDESNÉL is: A társadalomerkölcsi probléma 25. 1. »Az egyéni és társadalmi elv nem ellentét, hanem a szervezett emberiség két egymást kiegészítő, egymást feltételező elve. Mindkét elv constitutív eleme az emberi létnek, melynek alakot és tartalmat ad.«

is. A projectio azon sajátos természete, hogy a test határain túl terjedve, a másban változást idézhet elő, vagy annak önműködését kölcsönösen, tehát önmagára visszahatólag is szabályozhatja, kiemeli az embert a föld minden más teremtményeinek sorából, mert ezen képessége folytán saját munkakörét a *másnak* bevonásával folyton növelheti s az utánképzés útján a más tartalmát magával azonosítani, tehát saját szellemének munkaerejét a másból átvett *ιππαγμα*-kat is erősíteni képes. Azért mondja OSTWAID¹⁾, hogy az idegen emberi energiák felhasználása az első lépcső arra, hogy más külső energiákat is, megismerjünk és hatalmunkba kerítsünk. S amint némelyek (BALDWIN, GROOS) a gyermek játékában ismerték fel azt a hatalmas társító erőt, ahol az önfentartás viharaitól még megkímélt fölös erő termékeny socialis fonatokat létesít, nem kevésbé kell az egyes önfentartásában, s azon törekvésben, hogy a maga helyét a socialis erők felhasználásával sértetlenül megőriznie – egyszerűen azon *munkában*, melylyel az egyes magát és tulajdonát a társadalomban megőrizni törekszik - azt a hatalmas factort látnunk, mely az egyesnek az összességgel való solidaritását s fejlődésének lehetőségét biztosítja. A munka ezen socialis természetének fontosságát már COMTE is felismerte s ezért mondta, hogy a társadalom természetének vizsgálata a közös munka elvéből kell, hogy kiinduljon, mert a munka megosztásának vizsgálatán alapszik a tulajdonképpeni socialis statikáról szóló tan. O azt gondolta, hogy a munkamegosztás folyamata folytonosan fokozódni fog a faj erősbödő tömörüléséhez képest (*condensation de notre espèce*). S ez részben összehangzó a mi fejtegetéseink-ivei is, mert kétségtelen dolog, hogy a munkamegosztás által az egyes különböző tehetségei fokozatosan fejlődnek, annyira, hogy némely functiók bizonyos irányban teljes biztonsággal és könnyűséggel végzik a maguk ismétlés útján megszokott munkáját. A számtalan egyes ezen sokszor egyoldalú, de határozott irányú s így erősebb, biztosabb erő kifejtése, az egyes tevékenységek individualizálása, qualitative és quantitative növeli az együttes cooperatio sikerességét, mert az ilyen egyesek jobbat és erősebbet nyújtanak a másnak, viszont

¹⁾ Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft 83. 1.

pedig sajátos munkakörük a társadalommal szemben is biztosítja nekik elfoglalt helyük megtartását.

A munka socialis természetét külsőleg igazolja azon érdekes tapasztalat, hogy a több egyes működését feltételező munka könnyebben végezhető el, ha az egyes munkások egyszerre rythmus szerint dolgoznak. Ezért halljuk gyakran, hogy az együttes munkát rythmikus dalok és versek mellett végzik, ami jelentékenyen enyhíti a munka nehézségét. Ez vezette BÜCHERT azon hypothesisre, hogy a költészet csirája is azon energikus, rythmikus testmozgásokban rejlik, melyeket a munka a közös munkában végez s ezért valószínűnek tartja, hogy a primitiv fokon a munka, zene és költészet teljesen össze voltak olvadva.¹⁾ A munka ezen socialis természete mellett szól SPENCER azon adata is, hogy a Níluson levő arab és nubiai evezősök ügyetlenségének főoka abban rejlik, hogy nem képesek az *együttes* munkára.

A projectiók ezen együttes lüktetése, melynek sajátos alakulataival már is találkoztunk, általánosságban »közszellem« (Gesamttgeist) néven ismeretes, melynek specialis sajátosságai olykor a tömegekben jutnak kifejezésre.

A »közszellem« kifejezéssel azon tüneményt kívánjuk megjelölni, midőn a társadalmi együttérzés, együttakarás, akár mint közvélemény, akár mint közakarát önként és egységesen nyilatkozik meg.

A közszellem épp oly kevésbé metaphysikai fogalom, mint a társadalmi tudat s így az egyestől függetlenül nem létezik. Hogy a »közvélemény« és a »közszellem« mégis nagy hatással van az egyesekre és társadalmakra, annak magyarázatát a következőkben láthatjuk. Az egyes szellemi munkája a projectio útján hatásfonatokat teremt, melyeknek külső nyomai is megmaradnak a társadalmi intézményekben. A projectionalis szálak tehát úgyszólván objectiváltatnak s mint ilyenek tovább is megmaradnak, mint alkotójuk. Mondhatnók, hogy *túlél* alkotójukat, ha ez a kifejezés nem volna kétértelmű. Mert a projectionalis hálózat maga nem él. Megvan ugyan, de csak az egyesek szellemi munkája kelthet benne életet. Az egyesek tehát felváltják egymást s újra élesztik azon objectiv össze-

¹⁾ L. BÜCHER: Arbeit und Rythmus 2. Aufl. 1899. 305. 1.

kötő kapcsokat, melyeket elődeik teremtettek s maguk is újabbakkal megerősítik, kibővítik. Így marad meg számos egyes és több generatio közös munkájának eredménye az utódokra. Éppen ez a »hagyomány« hatalmas tényező a »közszellem« kialakulásában, mert az egyes úgy gondolkozik, mint a faj gondolkozott s érzi, hogy ő maga és az ő gondolatai magukban viselik azon küzdelem utónyomait, amelyben alkalmas személyek és elvek küzdöttek más ellentétes személyekkel és körülményekkel. Az egyesek ideái hosszas küzdelem után beleolvadnak a »köz«-be, de csak akkor, ha a »más«, vagyis a társadalom mint magára nézve is értékest általánosította. Ez a beolvadási processus, mint BALDWIN megjegyzi (Ind. und Soc. p. 56) az egyéni reflexió és megkülönböztető ítélőképesség élesedését, fejlődését feltételezi, illetőleg vonja maga után s ezért világos az is, hogy »a közszellem« kialakulása az egyesek reflexiójának fokától függ.

Mint hogy az egyes mintegy belekerül a társadalmi élet objectívává vált, megmerevedett hálóiába s vele születik az ezen hálózatba való beleiüeszkedés ösztöne, azért kétségtelen dolog, hogy ez a körülmény több tekintetben praeformálja az egyes projectív tevékenységét, még pedig annál inkább, mennél kezdetlegesebb fokon áll s mennél csekélyebb nála az öntudat feszültségének ereje. Azért főleg gyermekkorban, továbbá kevésbé művelt egyéneknél s különösen a tömegekben nagy szerepet játszik az önkéntelen utánzás (repetition), melyet később az utánképzés (imitation) értelmes actusa vált fel az egyes értelmi fejlettségéhez képest, mi által a gépies automatismus a jelenség megértésére irányuló értelmi munkává finomodik.

Ezen körülmény magyarázza meg, hogy a »közszellem« kialakulásában nagy szerepe van a nemtudatosnak. Nemcsak a tömegek együttműködése ¹⁾, hanem az egyeseknek a »köz-

¹⁾ A »közszellem« kialakulásának igen érdekes esete az, midőn a tömegekben nyilatkozik meg. A sociológiának már egész külön ágát képezi a tömegek életében mutatkozó jelenségek vizsgálata. Ezen specialis kérdés nem tartozik feladatunk körébe. Egy körülményt azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ami sok tekintetben közös a »közszellem«-nek rendes társadalmi úton való kialakulásánál és a »tömegközszellem« megnyilatkozásaiban egyaránt. Ez – amint LE BON igen helyesen rámutatott – a nctudatos nagy szerepe.

szellemhez« való Önkéntelen alkalmazkodása többé-kevésbbé nemtudatosan történik, ha ez alatt azt értjük, hogy az egyes a praeformált társadalmi hálózatba önkénytelenül illeszti bele a maga projectióját s tevékenysége az »adottal« szemben tovább nem terjed, mint amennyi önmagának feltétlen állításához szükséges. Nemtudatos alatt tehát itt az egyéni tevékenységnek azon minimumát értjük, midőn az öntudat tevékenysége abban culminál, hogy egy adott irányban fejti ki magát. A projectiók ezen praeformált volta eredményezi azt, amit »közszellemnek« nevezünk. A »közszellem« az egyes ideák és körülmények nagy küzdelmeiből alakul ki, ami – mint láttuk – az egyének ítélő képességének és reflexív munkájának erősbödésével jár együtt. Ezen küzdelem megszűnésével a megmaradt erőteljes szálak megizmosodnak s ránehezednek a következő nemzedékre, mely csak az egyesek reflexiójának s önállító tevékenységének ereje által teremthet újabb »közszellem«-et a régi felett.

Mennél erősebb a »közszellem«, annál kevésbbé érvényesül az egyes azon sajátos tevékenysége, mely nemcsak az adott szálak erősítésére és a közjük való beilleszkedésre irányul, hanem újabb fonatokat is teremt. Minthogy az adott irány követése idők folyamán mindinkább automatikussá lesz, azért az egyes socialis tevékenysége mindinkább nemtudatossá

¹⁾ A tömeg szerinte öntudatlan, s a benne levő egyes jellemzője az, hogy az öntudatos egyén helyét a nemtudatos foglalja el, melynek érzései a suggestio hatása következtében ugyanazon egy irányban alakulnak ki. Ebben a collectiv lélekben eltűnnek az intellectualis képességek s így az egyesek sajátos személyisége is; ami heterogén volt, az homogénné változik. A tömeg tehát szoros egységet képez és különös törvény alatt áll, melyet ő »loi de l'unité mentale des foules« néven nevez. Mindez azon következtetésre vezet a szerzőt, hogy a tömeg értelmiség dolgában alatta áll az egyesnek, mert nem a szellem, hanem a »stupidité« az, ami a tömegben felhalmozódik. Minthogy továbbá az ideák csak lassan és hosszú idő alatt absorbeálódnak a tömegben, azért ez pár nemzedékkel mindig hátrább áll, mint korának tudományos műveltsége. Éppen ezért ámbár a történelem nagy eseményei a tömegekben játszódnak le, azért valóságban az egyesek intelligentiája vezeti a világot, csakhogy, nagyon távolról. Ok nélkül mondták, hogy az egész világnak több esze van, »mint VOLTAIRE-nek, mert ha az »egész világot«; tömegekre értjük, úgy VOLTAIRE-nek volt több esze, mint az egész világnak. (L. LE BON: Psychologie des toutes több helye.)

válik¹⁾). Az öntudatosság csekélyebb lesz ezen kész utakon haladó projectiók létrejövésében, hogy az így mindinkább felszabaduló öntudatos gondolkodó erő a reflexió fokozatos emelkedésével újabb és újabb területet hódítson meg a szellemi élet tevékenysége számára s ez által újabb és újabb »közszellemet« teremtsen. így változik meg bizonyos korok nemtudatos »közszelleme« az öntudatos szellem tovább alkotó ereje által. A társadalmi élet ezen változó lüktetésére csaknem változatlanul érvényes HERZENNEK a szellemi élet más területén folytatott vizsgálódása alapján nyert azon törvénye, hogy a tudatosság főleg azon átmeneti folyamatoknak kísérő tünete, melyek a psychét alacsony organisatiojából egy magasabbra vezetik. Kutatásaink minket is arra vezettek, hogy az öntudatos egyéni szellem feszültebb tevékenysége főleg akkor érvényesül a társadalomban, midőn újabb magasabb közszellem megteremtéséről van szó.

¹⁾ A »nem tudatos« alatt szellemi tevékenység minimális fokát értjük. Már azon körülmény, hogy az öntudatos szellem alkotásaként megismert objectiv társadalmi hálózat öntudatlanul is fennmaradhat, amellet tesz bizonyosságot, hogy a tudatos és nemtudatos között nincs semmi qualitativ különbség.

Üdvös munka a társadalom szemétdombjain. Booth tábornok és műve.¹⁾

Írta: DELÍSLE ARNOLD.

Nem messzire Londontól, Hadleighben, hunyt el a folyó év augusztus 20-án egy nevezetes angol ember, Booth Vilmos, aki nyolczvannégy évvel ezelőtt mint szegény, de tisztességes szülők gyermeke jött a világra. Képzettségét főleg magán-szorgalmának köszönhette, mivel amellet, hogy megélhetéseért kellett dolgoznia, otthon nagyon sokat tanult. Már huszonöt éves korában methodista lelkész, s nagyon korán igen keresett alkalmi prédikátor. Bizton lehetett arra számítani, hogy fellépése vonzani fogja a tömeget. Azért mint egyházi szónokot igen gyakran veszik igénybe. Emiatt egyházában kezdtek zúgolódni, ami csak azt bizonyítja, hogy Booth Vilmos kinőtt belőle.

A római katolika egyház az egyetlen, mely helyet tud találni a köznapiság felé emelkedő szellemeknek is. Ez az egyház Booth Vilmost Szent Domokossá, Assisi Ferenczczé vagy Loyola Ignáczczá tette volna. De a methodisták nem használhatják a nagy embereket. Egy értekezleten olyas valamit javasoltak neki, ami nagyszerű erélyét megsibbasztotta és

¹⁾ A budapesti »Angol-Amerikai Irodalmi Társaság« ez évi első felolvasó ülésén, október 17-én annak főtitkára és az angol királyi földrajz-társaság tőrzstagja (fellow) egy oly előadással lepte meg hallgatóságát, melynek úgy tárgya: a társadalom legalsóbb, legelhanyagoltabb rétege és a vele való sikeres ápoló elbánás, valamint a feldolgozás módja socialis szempontból nagyon érdekes és tanulságos. Megszereztük tehát e dolgozatot és az eredeti tömör angol szöveg minden árnyalatát visszaadó hű magyar fordításban adjuk azt.

A Szerk: G. J.

különleges talentumát nem neki való szűk körbe szorította volna. Booth azt nem is fogadta el, hanem egy vallásos szervezetet alkotott, melyet »Keresztény Missio«-nak neveztek el, s ő Generalis Superintendense lett annak. Ez a cím némely híveinek igen hosszú volt és generálissá rövidíték azt. Mikor később e felekezetet az Üdv Hadseregének nevezték el, fejének a címe már biztosítva volt. Ez pedig sokkal találóbb, mint a hadsereg név az egészre nézve. A mozgalom vezetői azután más katonai, ezredes, kapitány, hadnagy stb. címeket kaptak. Arról a munkáról akarok beszélni, melyet az Üdv Hadserege végez.

Első ismeretségem vele gyermekkoromból származik. Abból az időből, midőn a Salvation Army a záptojás, a sár és más alacsony rendű anyagok célpontja volt; mikor azt rágalommal és szeretetlenséggel üldözték a jobb nevelésűek s akiknek meg kellett volna azt érteni, a vallásos népség, a lelkészek is. Mint 'minden oly mozgalomnak, mely az emberek életét és érzését közelről érinti, az Üdv Hadseregének is az elhanyagoltatás, a nevetség és a támadás állomásain keresztül kellett lassanként az általános elismertetés útján haladni.

Az első években kezdettől fogva lelkes híveinek rendkívül szűk körén kívül anyagilag senki sem támogatta azt.

A sajtóban nevetségessé tették, a színpadon és egyéb mulató helyeken tréfa és gúny tárgya volt, módszere s törekvéseinek eredetisége pedig minden oldalról támadtatott. Ha alapítója nem lett volna igen erős ember, ez a páratlan alkotása csecsemőkorát sem élte volna túl.

Gyakran találkoztam vele a nyilvánosság terén és magán-társaságban is. Midőn először hallottam őt rendszerének bírálatáról beszélni, azt mondta, hogy az emberek kifogásolják, hogy dobot verve járátja híveit, pedig ez jobb, mintha feleségeiket vernék. Ez a mondás nagyon jellemző reá nézve, mert ő minden rosszul alkalmazott erélyt oly irányba akart terelni, ahol hasznos vagy legalább ártalmatlan lehetett. A boldogult Chas. Haddcon Spurgeon lelkész úgy vélekedett az Üdv Hadseregéről, hogy ha az nem léteznék, Londonban még újabb öt ezer rendőr sem pótolhatná a bűntettek és rendtelenségek visszaszorításában.

Kell-e nagyobb dicséret ennél?

Alapítója, midőn munkásságát 1805-ben Whitechapel-ben megkezdé, nem szándékozott újabb vallásos felekezetet létesíteni. Védenczeit eleinte arra akarta bírni, hogy a létező egyházak valamelyikéhez csatlakozzanak. De csakhamar azt tapasztalta, hogy – nagyon enyhén mondva – sehol sem fogadták őket szívesen és hogy azok ennél fogva pusztán a társiasság hiánya folytán vissza fognak előbbi állapotukba hanyatlani. Tény, hogy a nagyon tisztességes keresztényeknek ők nem kellettek. Midőn Booth ezt látta, elhatározta, hogy összegyűjti és az általa ismert kisebb társulatok legjobb mintái szerint tömöríti őket.

Kitűnő szervezőnek bizonyult, midőn híveit félig katonai módra foglalta össze és szervezetüket az Üdv Hadseregének nevezte el, mely most már 53 országban több milliányi tagból áll.

Ez a Booth Vilmos valóságos providentialis férfiú volt. Századok óta egész serege a jó férfiaknak és nőknek dolgozott azon, hogy embertársaikat a mennyei és földi békesség útjára vezesse. Számptalan vallási felekezet jött létre s ezek azt keresték, hogy melyik tisztelet tetszik legjobban Istennek és a felebaráti szeretet a legtöbbször fontos záradék volt. A szegények közt dolgoztak s megkönyörültek a gyengén és árván. De egyik sem jutott a nyomor, szegénység, tudatlanság és bűn legmélyebb fenekére, ahol az emberi lények ezrei küzdenek a pusztaság létért. A hittérítők újabb és újabb csapatai mentek távoli országokba a pogányoknak prédikálni, de nem léptek az otthoni pogányok elé mint apostolok, pedig ezek a maguk reménytelen piszkosságában sokkal nyomorultabbak. Tanácstalanul és tehetetlenül állottak a legjobb emberek a probléma előtt, hogy a feneketlen mélységekből az ott leledző bűnös életűeket miként szabadítsák ki. Sok kísérlet történt erre, de a Booth Vilmos megjelenéséig egyik sem sikerült. Azt találta, hogy a mai társadalom kidobottjai éppoly fenyegetést képviselnek arra nézve, mint amily veszélyt alkotott a városi és vidéki francia népsöpredék a forradalom előtt s alkotnak a kiéhezett és lábbaltiprott parasztok sok országban manapság is. De hát, midőn közelített felé, ez a népség tárt karokkal fogadta-e Boothot? Kinevette, mint bolondot és azt hitte, hogy mint a többiek, ő is kifáradva,

kétségbeesve a faképnél fogja hagyni azt. De ő nem kedvetlenedett el s nem érezte magát megsértve. Bizott abban, hogy ha ma megkövezik és lepiszkolják is, holnap ő megint eléjük fog állhatni.

Kicsiny sátrát egyszer darabokra szaggatták. Akkor ő egy kis táncztermet bérelt a vasárnapi isteni tisztelet számára, de ott meg köveket és sarat hajigáltak feléje és lehurrogták őt.

Majdan, ha a világ nagy vallásos megújulásának történetét megírandják, egyike lesz a legmeghatóbb lapoknak az, melyre London keleti részének felelőszelése lesz feljegyezve a Booth kezdetleges hadseregének fellépése nyomán. Midőn megházasodott, fiatal neje egész szívvel-lélekkel és finom értelmiségével csatlakozott férje munkájához. Londonban mindenfelé gyűléseket tartott és pénzt gyűjtött a baráttalanok részére, önfeláldozóan dolgozván, hogy annak a feladatnak megoldását elősegítse, melyet annyian megkíséreltek, de amelytől azután a legbátrabb szellemek is visszariadtak.

Booth szervezetét, ismétlem, először keresztény missiónak és őt generalis superitendensnek hívták. Amint számban gyarapodott, kérdezték tőle, hogy honnan fogja venni egyházi szónokait? »A korcsmákból« feleli gyorsan. Ő minden helyre a legalkalmasabb embert állította. Egy volt csaplárost küldött az izákosok megtérítésére; egy korábbi játékos volt a játékosok missionáriusa; egy volt fegyenczet küldött a tolvajok, hamisítók és gyilkosok közé.

Az Üdv Hadserege elnevezés botránykő volt sok igazhitű és magát a külsőségekhez tartó keresztényre nézve. Ez némi magyarázatra szorul is. Midőn valaki kérdé, minő keresztény missio ez, válasza az volt: »egy önkéntes hadsereg«. Később javította ezt az említett névre. A szervezet lapja a »Harczi Riadó« (War Cry) nevet kapta s a gyermekek figyelmét egy »Kis Katona« című lappal tudta felköltetni. Az a mód, melylyel terveit megvalósította, Magyarországot kivéve, most már mindenütt alkalmaztatik. Hogy itt miért nincs nyoma, alig tudnám megmondani.

Bécsben két hadteste van az Üdv Hadseregének. Midőn erre a generálist figyelmeztettem és megírtam neki, hogy itt termékeny talaja lehetne, akkor oly választ kaptam tőle,

amely nem volt magyarázat. Valami csak bizalmasan élőszóval közölhető okának kellett lennie az ellenkező véleményre. Booth autokrata volt és hadseregének minden tisztje is a maga hatáskörében az. Egyenruhájuk nagyon egyszerű. Nincs rajta arany paszománt. Nincsenek náluk csillogó rendjelek, mint a földi hadseregeknél. De a maga mivoltában a kék egyenruha egyes skarlát pontokkal illő a célhoz és viselőiknek tiszteltebb kinézést ad, mint sok külsőleg díszesebb öltözet. Ha ezekkel a főnökökkel érintkezünk, csakhamar felfedezzük, hogy eszes, gyakorlati, világos fejű emberek, mint akármelyik az üzlet világában, és tehetségeiket a legjobban hasznosítják az Üdv Hadseregének javára. Mindezek a címek és külsőségek a tagoknak a regényesség fénykörével való ellátását mozdították elő s nem volt köztük egyszem, aki az egésznek érdekességét ne emelte volna. De ők maguk is emelkedtek, bármily lett legyen korábbi társadalmi állásuk, mert az Ü. H.-nél szabály, hogy aki bele lép, annak alulról kell kezdeni. Ha aristokrata fia is, esetleg a házaló fia mellett van a helye. Ezen mindenkinek keresztül kell mennie, ha később tisztté kíván avatattatni.

Különben a Hadsereg fejlődése közben nagyon súlyos idők is következtek be. Mivel tagjait a társadalom, főleg a városok legszegényebb, legzüllöttebb rétegeiből toborzá, mindazok, akik érdeke volt, hogy a helytelenségek szemét gödreit ne tisztuljanak ki, a sörös boltok tulajdonosai, a hivatásos játékosok és azok, akik az erkölcstelenség révén gyarapodtak, a gonosztevők csürhéit gyűjtötték össze és vad szenvedélyvel támadtak az Üdv Hadseregére. A rendőrség nem ismerte még fel valódi lényegét és nem akart segítségére lenni, amiből komoly zavargások keletkeztek, melyekben annak tagjai véres bántalmazás tárgyai voltak. A mostani generalis Bamwell Booth, börtönbe került, mivel a nőiség elleni büntetést vádolták, melyet pedig ellenkezőleg megakadályozni igyekezett.

Különben minden államnak Üdv Hadseregében bő alkalom van a nőknek az emberi lények tömeges elvesztésének meggátolásában hasznos munkát végezni. A nők teljesen egyformán, egy vonalban dolgoznak a férfiakkal. Egyik tagnak, tartozzék bármelyik nemhez, sem szabad az ellenséggel szemben meghátrálni.

Mint prédikátorok, a nők már kezdettől fogva beváltak, akár a férfiak. Nemsokára helyt kellett állaniok a betegek és a mindentől megfosztottak látogatásában a piszok és nyomor oly jelenei közt, melyek legtöbbünket halálsáppadtan visszataszítottak volna. Íme, ennek néhány példája. Egy hideg téli reggel Steppney és Line Monce egy mellékutczáján, London lebu-j-negyedeinek egyikében haladt a hadsereg két leánya. E szomorú, sötét, elhagyatott hely útvesztőjében itt-ott egy-egy barna papírral beragasztott törött ablakot láttak, melyek mögött egy-egy elcsigázott női arcot s egy-egy rongyos, a hidegtől kipirult kis gyermeket láttak az utcán átrebbenni. A leányokat az egyik házba nagynehezen bebocsátották. Ott egy rokkant anyát s hat apró gyermeket látott a halálos éhségtől szenvedni. Az üres tűzhely körül ülnek, az anya, karján egyik gyermekével, a többiek pedig mellé kuczorodva vagy az ágyon fekvve, egy ív égő barna papírból meleget akar kicsalni. Az asszony borzong és semmit sem mond. A kiéhezett gyermekek sóváron tekintettek az Üdv Hadseregének leányai által vitt kis csomagokra. Öt percz múlva az egyik sietett tűzifát, szenet, szappant, teát, tejet és kenyeret vásárolni, míg a másik egy kis üstöt, csöbröt egy pár piszkos rongyot kerített és vörös flanel! ruhát terített ki az ágyon. Tíz percz múlva az üstben már főtt a víz, az asztal meg volt terítve, a gyermekeket megmosták, a csecsemő boldogan szopta a tejes üveget. Mint a halálra éhezettek csak tudnak, úgy ettek mindnyájan. A szegény asszony arca sírásra torzult, midőn látta, hogy az egyik leány csecsemőjét megmossa, tisztán és melegen felöltözteti, míg a másik a szoba padlójára letérdelve, azt sikálni kezdte. Mikor azután dolgukat elvégeztek s egy kis élet lopódzott a gyermekek halvány arczára, elbúcsúztak, megígérvén, hogy megint eljönnek. Most más utcákba és más házakba sietnek reményt, biztatást és anyagi segítséget vivén magukkal. Táplálják az éhest, ápolják a beteget, kisérik a szobatalajt, bekenik feketére a rácsokat és dolgoznak a csöbörrel, surolókefével és dolgoznak, mintha kaptak és nem nyújtottak volna jótéményeket. Ilyen az Üdv-Hadseregének szelleme.

Vége egy a többinél roskatagabb házat érnek el. A két üdvhadseregbeli leány annak padláslakásába, melyhez egy hiá-

nyos fokozatú lajtorja volt támasztva, mászik fel. Nedves falairól valami nyirok szivárgott ki és levegője olyan volt, mint egy vágóhíd. A lajtorja felső végén egy ajtótlan üres szoba volt, melynek törött ablakain a fagyos szél fujt keresztül. Annak sötét belsejében csak egy felfordított tojás-láda volt látható. Egy szék, egy asztal, sem más bútordarab, az emberi életnek semmi jele. A leányok egyike a legsötétebb zugig hatolt s lehajolván, nyugodt, szelíd hangon mondott egy pár szót, mire valami tagozatlan emberi, fájdalmas hang s szalma- vagy papiroszizegés volt hallható. Egy pillanat múlva a sötétségből egy rongyokkal gyéren fedett lény mászott elő, aki inkább emberi csontváz, mint emberi alak benyomását tette. Nő volt, egy oly teremtmény, akinek züllése és elhanyagoltsága nagyobb volt, mint egy elhagyatott állaté.

Kezein és térdein csúszott elő. Ősz hajzata rajta körül és arczára hullott, szemei elvesztették az emberi tekintetet, ábrázata teljesen kísérteties.

A leányok elkezdték ápolni, teát csináltak neki, megmosdatták arczát és mancszerű kezeit, nyögését és jajgatásait szelíd szavakkal csendesíték le, s meleg nagykendőt terítettek reá. Ekkor rettenetes látványnak voltak szemtanúi, egy másik elbutult, öreg reszkető asszony mászott elő piszkos vaczkáról. Testvérek voltak e szerencsétlen teremtések. Rendszeren megközelíthetlenség, senkivel sem beszélnek és senkinek sem engedik meg, hogy életmódjukról tudjon valamit. Egykor egészen tisztességesek voltak, de elvesztették foglalkozásukat. Akkor kezdték felszerelésüket eladogatni, később eladták ruházatukat is, hogy tengődhessenek. Az Üdv Hadseregének leányai korábban is megkísérelték, hogy segítsenek rajtuk, de nem bocsáták be őket. Most már valósággal haldokoltak az éhségtől. A leányok ez alkalommal hathatósabb segítséget hoztak nekik. Ünneplés pillanat volt, midőn ez a két leány a meghatottságtól sápadt arczczal letérdelt a hideg padlózatra a tojásos láda mellett s a kuczorgó nők vázszerű vállait meleg karjaikkal átölelték, de a nők annyira el voltak már tompulva, hogy nem tudták felfogni, ami körülöttük történik.

Ez néhány évvel ezelőtt esett. Eme leányok most is helyt állanak enemű kötelességeik teljesítésében. Most már nem csúfolják ki és nem bántalmazzák őket. A férfiak kitér-

nek útjokból, melyen a könyörület hajtja őket előre. A nők a legszívélyesebben üdvözik és a gyermekek futnak utánnok. Jelszavuk: »Szeressétek ellenségeiteket; áldjátok, a kik benneteket átkoznak; tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnék s imádkoztatok azokért, akik megvetnek és üldöznek titeket.«

Mindenhova elmennek: nincs udvar oly fertelmes, utca oly bűnös, ahova be ne hatolnának. Ismernek minden beteget, elfeledtet és éhezőt. Minden lehető segítséget meghoznak és a legközönségesb szolgálatokat teljesítik, ahol azokra szükség van.

De hát, vethetik ellen, ez pénzbe kerül! Természetesen. Érdekes, hogy a szükséges pénzt hogyan szerzik meg. Van olyan gazdag is, aki az Üdv Hadseregét anyagilag még névtelenül is támogatja, nem akarván a jótékonyással hivalkodni. De persze ilyenek csak kevesen vannak és ha az Üdv Hadseregének csupán reájok kellene támaszkodni, akkor nagyszabású munkásságát nem folytathatná.

Hanem a generális minden évben az Önmegtadás egy-egy hetét tüzi ki, midőn a tagok valamit megvonnak maguktól s annak árát beküldik az Üdv Hadseregének alapjába. Az egyik ilyenkor a cukrot, a másik a tejet, vaját, zöldséget vagy húst nélkülözi. Némelyek egész héten gyalog mennek dolgaik után s villanyos kocsira, omnibuszra vagy vonatra nem ülnek. Mások lemondanak napi lapjaikról. Ez csak egy a számtalan módok közül, melyek által a hívek anyagilag támogatják a Hadsereget. Minden hozzátartozó férfi, nő és gyermek házról házra jár kéregetni főleg az önmegtadás hete alatt. Kinek-kinek meg van jelölve a maga kerülete, melyet tartozik bejárni és ahol a hét kezdetén apró borítékokat kézbesítenek a házakban, a hét végén pedig elviszik pénztartal-mukkal együtt azokat.

Ezenfelül minden forgalmas utcasarkon, minden téren, minden vasúti állomás bejáratánál ott állanak az Üdv Hadseregének nyílt arcú és tisztességet eláruló leányai a maguk gyűjtőperselyeivel. Ha kicsúfolják vagy sértegetik őket, nem felelnek, de a legkisebb adományt is a benső hála oly igaz kifejezésével köszönik meg, mintha egyéni céljaikra kapták volna. Helyükön állanak kora reggeltől késő estig az önmegtadás egész hete alatt még szélben is; akár havazik, akár

jégeső veri őket, ők nem tágítanak. Nem csoda, ha a hét végén már nagyon fáradtak és sápadtan néznek ki, mivel a fáradságon kívül napi élelmükből is megvontak valamit maguktól.

Az Önmegtadás hete alatt a nélkülözés és házról házra járás révén begyűlt összegek egyre növekszenek. Húsz évvel ezelőtt a begyűlt pénz 4.820, 1906-ban 72.562, tavaly pedig már több mint 100.000 font sterlingre (2'4 millió koronára) rúgott, csak Londonban. E gyűjtések közben megható jelenetek fordulnak elő. Egy nemsokára egybekelendő mátkapár jegygyűrűket ment vásárolni. Erre három guineat (75 koronát) szántak. Amint a boltba belépnek, észre vették, hogy az Üdv-Hadseregének kedves arcú leánya áll az ajtóban, aki komolyan és félsenken adakozásra kérte fel a járó-kelőket. Ez a jegyesekre olv hatással volt, hogy lemondtak a drágább jegygyűrűkről s beérték az egy guinea-árukkal. Ily formán mintegy 50 koronát takarítottak meg az Üdv Hadserege által szolgáltat emberbaráti céloknak. Annak eleinte valóban nagy küzdelmei voltak a saját léteért. De mintegy húsz éve egyik ország a másik után adta meg magát azoknak az angol férfiaknak és nőknek, akik dobbal, síppal, trombitával és más hangszerekkel jöttek és örömtől telve, harsányan nem új evangéliumot, hanem azt hirdetve, mely oly régi, mint maga a kereszténység és oly egyszerű, mint a Názáretbeli hitvallása, mielőtt túlbuzgó hivei, rajongói és a századok pora bemocskolta volna fenséges tisztaságát. És diadalt diadalra arattak az üdv hitszónokai.

Egy fiatal indiai bíró 1880-ban adományt küldött Angliába az Üdv Hadseregének, miután annak lapjában munkálkodásáról olvasott. A következő évben hat heti szabadságot kapott, melyet arra használt fel, hogy saját szemeivel győződjék meg a módról, melyen azt eszközlik. Elment gyülekezeteibe s a hívek teljes őszintesége és tökéletes egyszerűsége úgy meghatotta, hogy visszamenvén Indiába, lemondott gazdagon javadalmazott bírói állásáról és sokkal csekélyebb, de még mindig tekintélyes nyugdíjából élve, egész tehetségét, műveltségét és erélyét az Üdv Hadseregének szolgálatába állítá Indiában. Később Booth generális leányát vette nőül és ez a pár azóta csodás eredményeket ért el ott. De nem minden üldöztetés nélkül, mert buzgóságukért mindkettőjüket börtönbe vetették. Midőn ez az indiai kormány parancsából

történt volna, a benszülöttek tisztelete irántuk oly őszinte és oly mély volt, hogy Calcuttában mohamedánok és buddhisták tömegei nagygyűlésben tiltakoztak e szégyenletes tény ellen. Azóta egynegyed század telt el, s ma Indiában az Üdv Hadseregének 2.000 tisztje és 3.000 helyi társasága vagy hadteste s több millió benszülött hive van, akik közt sok művelt, nemes polgára és hivatalnok, s nem egy fejedelme található a hatalmas birodalomnak.

Az Északamerikai Egyesült-Államokban, nemkülönben Canadában is milliók tartoznak hozzá. Ausztráliában, Új-Zeelandban és Dél-Afrikában szintén.

Azonban ezek mind angolul beszélő országok s csak kisebbségét képezik azoknak, ahol az Üdv Hadseregének zászlaja lobog. Vaskos kötetre volna szükség, ha részletesen el akarnám beszélni invasióját a más nyelvet beszélő államokba. Európában a legerősebb az Armée du Salut en France. Ezt tulajdonképp a Booth generális tizenhét éves leánya alapította, midőn alig hagyta el az iskolát. Ez a leány örökölte atyja és anyja nemes jó akaratát és rettenthetlen bátorságát. Nem régiben munkatársainak kis csapatával Parisban tartózkodott. E város legközönségesebb és alsóbbrendű negyedében az apache-ok és rablógyilkosok között telepedett le. A büntetettek, az eltévedtek képezték hallgatóságát, a kik durva élceikkel és fajtalan beszédekkel illeték őt és társait. Daczára ennek ezek a tiszta, szép angol leányok éjjelenként látszólag minden siker nélkül sokáig énekeltek és beszéltek ott. Ez aljas városrészben, a gondatlan, hiu és frivol népségdivatjává lett, hogy elmenjenek a bájos angol leányok énekét, predicatióit és imáit meghallgatni. Mindez az újság ingeréve! hatott; nem is gondoltak arra, hogy valamit megszívleljenek vagy, hogy közönyükkel nevetségessé válhatnak. Bizonyára nem. Azért mentek, hogy ők nevensenek, hogy csúfolódjanak és kicsinyeljenek.

De egy éjjel a jég mégis megtört. Egy nő lépett elő, felajánlotta szolgálatait az Üdv Hadseregének s az angol »kisasszonyokéhoz kötötte sorsát. Az első győzelmet így aratták. Azóta diadal követte a diadalt. Franciaországtól egy lépés volt Svájczig. Azt hinné az ember, hogy az egyszerűbb helvét nép könnyebben volt meghódítható. Korántsem. A kálvi-

nisták dühösen támadtak ott a buzgólkodó úttörőkre, akiknek kiutasítás lett a jutalma. Végre azonban mégis győztek. És most a kék egyenruha és a vörös jersey nagyon gyakori látvány Svájcban, mely a figyelmet minden felé felkölti. Jelenleg Franciaországban 69 ilyen csapata van 107 tiszttel, Svájcban pedig 217 háromszáztíz tiszttel.

Az üldöztetés viharai gyermekkorában az Üdv Hadseregének fáját meg-megrázták, de csak, hogy jobban meggyökerezették azt s folyton inkább terebélyessé tevék, úgy, hogy lombjai ma sok-sok tízezer fáradt és gondokkal terhelt férfinak és nőnek nyújtanak enyhét.

Körülbelül ugyanily sorsváltozáson ment át Németországban is. Sok évig ott szintén nem mutatkozott nyoma a sikernek.

A tért lépésről-lépésre kellett elhódítani a gyűlölettől cs ellenséges indulattól. Amint a »War-Cry« című lap ott megjelent, a hatóságok rögtön elkoboztatták, az elárúsítókat bezárták s ha valaki védelmükre kelt, ugyanarra a sorsra jutott. Ha valamely félreeső utczában helyiséget nyitottak számára, a rendőrség azonnal bezáratta. Már az ismert egyenruha feltűnése is felizgatta a közrend őreit. A berlini rendőrfőnök maga világosan kijelenté egyszer az érdekelteknek, hogy az Üdv Hadserege ellen minden tőle telhetőt meg fog tenni. Szavának állott is, de annak ügye keresztültörte magát mindenben. Fő megbízottját kiűzték Németországból, azután pedig megírták Booth generálisnak, hogy akárkit küld oda, ugyanaz fog vele történni.

Olyan buzgalommal nyomozták az Üdv Hadseregének minden jelét, mint az anarchistákat és a bombákat. H iveri mindazáltal konyhákban és pinczékben jártak össze titkon. Egy idő múlva azután a hatóságok is belátták, hogy ha azok fegyvert hordanak magukkal, azokat kizárólag a társadalmi méltánytalanságok és a bűn ellen használják s emberi testeik: nem is gyilkolhatnak vele. Ha pedig ez a szervezet azután valamely országban gyökeret vert, annak gyarapodását ott nem akaszthatta meg semmi sem. Mint az angol bulldog, amibe belekapott, azt nem ereszti el többé soha. Négy évvel ezelőtt, midőn Japán is megnyílt számára, a generális^megjelent s a felkelő nap országában mindenütt a legnagyobb tisztelettel fogadták.

Akárhova menjen az ember az angol birodalomban, sőt annak széles határain túl is – Magyarországot kivéve – minden művelt államban tapasztalhatni, hogy sok-sok ezer embert mentett meg a testi, szellemi és erkölcsi elaljasodástól. Szám-talan bukott nőt emelt fel, akik a legerősebb elhatározással léptek újból a tisztesség és becsület útjára. S az irgalom és könyörület ez a munkája minden feltűnés nélkül csendben végeztetik. Ezek az emberek végtelen türelemmel és bátorsággal dolgoznak azokkal szemben, akiket megmentenek és aiktól megszabadítják a szerencsétleneket.

Befejezésül még csak valamit az Üdv Hadseregének Essex grófságbeli Hadleigh-i telepéről. Mikor mintegy húsz évvel ezelőtt az Üdv Hadserege ott egy kis darab földet megvett s védenczeit azon el akarta helyezni, a szomszédok erélyesen tiltakoztak a zseb- és gégemetszők e telepe ellen. De az intézők erre ügyet sem vetve, tántoríthatatlan komolysággal láttak a munkához. Ma ott 13.000 termőfa van a gyümölcsösben, bárányok ugrándoznak s haszonállatok legelésznek a mezőn. Szép tejgazdaság, baromfitenyésztés, gazdasági ipar és mindenféle tenyészetek vannak ott. És akik mindezt csinálták, csupa kisiklott emberek, akik vagyonukat játékkal, ivással elvesztették s akiket az öngyilkosságtól mentettek meg és a Themse hullámaiból szabadítottak ki. Mindé megtértek nyugodt megbánással beszélnek múlt életükről és mély hálával az intézményről, mely őket visszaadta az életnek. Sokan közülök oly mentőmunkát teljesítenek ma, mint amilyenek létüket köszönik. Köztük előkelő, értelmes családok eleinte jól nevelt, de később megtévedt gyermekei is nagyobb számmal vannak, akik betörökké, gyilkosokká, elítéltekké lettek. Van köztük olyan is, aki 66 életéből 45-öt börtönben töltött, de most becsületesen fejezi be napjait.

Íme ilyenek az Üdv Hadseregében mindenki mástól elhagyatott védenczei. Az Üdv Hadserege a társadalom legpiszkosabb, senkinek sem kellő, de azért nem a legkevésbébbé hasznos munkáját végezi.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

A szövetkezeti ügy állása Németországban.

(W. Wygodzinski: Das Genossenschaftswesen in Deutschland, B. G. Teubner's Handbücher für Handel und Gewerbe. Leipzig und Herlin, li)ll.)

A szövetkezetek azon nem ritka intézmények közé tartoznak nálunk, melyek főképpen német befolyás alatt fejlődtek. A németországi alakulatok és az ott elért eredmények szolgálták mintául, illetőleg nagy részben ösztönzésül is Magyarországon a szövetkezeti ügy kiépítésénél. Nem érdektelen tehát közelebbről megismerkedni a németországi szövetkezeti ügy állásával. Ez irányban kitűnő és a részleteket is igen szépen megvilágító képet nyújt WYGODZINSKI.

Németország szövetkezeti ügye természetesen már sokkal fejlettebb, mint a miénk. Közel 30.000 szövetkezetről számol be az előttünk fekvő munka. Mindamelllett a szövetkezeti ügy fejlődését és jellegét illetőleg sok a hasonlatosság Németország és hazánk között. Nevezetesen mindenekelőtt Németországban is a mezőgazdaság az, amely a szövetkezeti ügy terén vezet, és az ipari szövetkezetek ott is sokkal alárendeltebb jelentőségűek. De a különböző célú szövetkezetek egymáshoz való arányában is sok hasonlatosság mutatkozik.

Legjobban előtérben Németországban is a hitelszövetkezetek állnak. Közel 17.000 ily szövetkezetről tesz említést WYGODZINSKI; tehát jelentékenyen több, mint afelé a szövetkezeteknek Németországban is hitelszövetkezet. Legjobban vannak elterjedve az oly vidékeken, ahol a kis üzem áll a mezőgazdaságban előtérben; Württembergben 796 hektár mezőgazdaságilag használt területre jut egy-egy hitelszövetkezet átlagban, míg Mecklenburg-Strelitzben, a nagybirtok

hazájában, csak minden 4.950 hektárra esik egy hitelszövetkezet. Jelentékeny befolyással van természetesen a hitelszövetkezetek elterjedésére az a körülmény is, hogy Németországban a tulajdonosok túlnyomóan maguk gazdálkodnak földjükön és a tulajdonosnak mindig nagyobb szüksége van hitelre, mert hiszen tőkéje nagyrészt benn fekszik a földbirtokban, míg a bérlő tőkéjét üzemtőke gyanánt használja. A hitelezést e szövetkezetek nagyrészt kezesség mellett, egyszerű adóslevélre eszközlik és kivált a kisgazdák között a váltó még Németországban is kevésbé van elterjedve. Újabban, úgy látszik, terjedőfélben van a német hitelszövetkezeteknél a folyószámla-hitel, melyet WYGODZINSKI a hitelnyújtás eszményi formájának tart, mert az oda vezet, hogy a hitelszövetkezet voltaképpen egészen a kisgazdának a bankárja lesz és így egyrésztől állandóan a lehető legtisztább képe van az illető tag anyagi viszonyairól, másrésztől pedig a takarékoság szellemét is a gazdák között így ápolja a legjobban.

Tudvalevőleg a hitelszövetkezetek Németországban is központokba tömörültek, amelyeknek feladata ezen szövetkezeteknek a hitelnyújtás terén való lehető támogatása és a szükséges tőkékkel való ellátása. Legnagyobb ilyen hitelszövetkezeti központ Németországban a porosz központi hitelszövetkezet, melyet röviden »Preussenkasse«-nek neveznek. Ezen az 1895. évből származó hatalmas intézetnek üzletvitele sok tekintetben igen érdekes. Így úttörő munkásságot fejtett ki a szövetkezeti szavatosságnak a hitelnyújtásnál való figyelembe vétele folytán. A porosz központi hitelszövetkezet ugyanis nemcsak a szövetkezetek jegyzett üzletrészeinek többszöröséig nyújt hitelt szövetkezeteknek, hanem, hogy azoknak nagyobb tőkét bocsáthasson rendelkezésre, arra határozta el magát, hogy a hitelek engedélyezésénél elmegy addig a végső határig, amelyet a szövetkezeti tagok szavatossága állít fel. Mielőtt természetesen megállapítaná, hogy egyes szövetkezetének mily határok között nyújthat hielt, megvizsgálja azt, hogy a szövetkezeti tagok által vállalt szavatosság mennyire nyugszik reális alapon, vagyis szükség esetén tényleg mily összegek befolyására nyújt az kilátást. E tekintetben az alapszabályszerű kötelezettség természetesen nem fogadható el feltétlenül, mert hiszen – sajnos – előfordul az is, hogy egyes szövetkezetek alapszabályaikban oly mérvű felelősséget állapítanak meg, a melyet, ha arra kerül a sor, realizálni nem tudnának; másrésztől a tagoknak a szövetkezetekbe való lépésekor nem állapítatik meg mindig az, vajjon az egyes tag képes-e üzletrészeinek az alapszabályok szerint megállapított szavatosságból folyó sokszorosít lefizetni. Miután ez irányban beható tájékozást szerzett magá-

nak a porosz intézet, a korlátlan felelősséggel alakult szövetkezeteknél a szövetkezet vagyona tagjai vagyónának 10%-áig, a korlátolt felelősségű szövetkezeteknél pedig a realizálhatónak megállapított szavatossági összeg: $\frac{3}{4}$ részéig nyújt hitelt. A hitelnyújtásnál felszámítandó kamatlábat illetőleg első sorban a socialpolitikai szempontot helyezte előtérbe a porosz központi hitelszövetkezet és arra igyekezett, hogy a lehető legolcsóbban nyújtsa szövetkezeteinek a hitelt. 1897-ig 3%, azután pedig $3\frac{1}{2}\%$ kamatot számított csupán. Ez azonban két szempontból mutatkozott aggályosnak. Egyrészt a kamatláb felszállása folytán a szövetkezetek a központtól nyert olcsó pénzzel spekulálni kezdtek, másrészt azonban a központnál a betéti üzlet nem fejlődött a kellő arányokban. Annak ugyanis, hogy alacsony kamatláb mellett nyújtott hitelt szövetkezeteinek, a másik oldala az volt, hogy maga is csak alacsony, és pedig természetesen még alacsonyabb, kamatot fizethetett a nála elhelyezett betétek után. Nehézség támadt azonban még más irányban is ebből kifolyólag; nevezetesen az általános pénzpiacznak a szövetkezetek részére való hasznosítása a betéteknél fizethető alacsony kamatok folytán igen nehezen ment. Mindezek alapján a porosz központi hitelszövetkezet e kérdésben kénytelen is volt eredeti álláspontját megváltoztatni. Ma már két különböző feltétel mellett adja a hitelt. Egyrészt a kedvezményes $3\frac{1}{2}\%$ mellett látja el hitellel azokat a szövetkezeteket, amelyek kötelezik magukat arra, hogy fölös tőkéjüket mindenképpen a központnál helyezik el; másrészt azonban a többi szövetkezetnek már csak a német birodalmi bank kamatlábjánál $\frac{1}{4}\%$ -kal alacsonyabb disconto felszámítása mellett váltóra ad pénzt.

Az ipari hitelszövetkezetekkel kapcsolatban bővebben fejtegeti a szerző a népbankokat. Különösen érdekes az, amit a könyvkövetelések alapján nyújtott hitelről mond. Németországban ugyanis elkezd tért foglalni a népbankoknál és a kisipari hitelszövetkezeteknél a könyvkövetelésekre való hitelnyújtás, ami a kisiparosok számára a személyi hitel kérdése megoldásának legfontosabb útjaként jelentkezik.

Második helyen Németországban a termelő szövetkezetek állanak. Az 1909. évben ugyanis 3.703 mezőgazdasági és 329 ipari termelő szövetkezet állott fenn. Ezek túlnyomó része nem azok közé tartozik, ahol teljesen közös termelés céljából egyesülnek a tagok, hanem az úgynevezett részleges termelő szövetkezetek csoportjába, amidőn tehát csak bizonyos terméknek az együttes feldolgozására határozzák el magukat a tagok. Előtérben Németországban is a tejszövetkezetek állanak és a fenti 3.700 mezőgazdasági szövetkezetből 3.279 volt ilyen. Nagyobb számban találhatók még a pinczeszövetkezetek, továbbá a szövetkezeti szeszgyárak és a keményítő-gyá-

rak, valamint újabban a burgonyaszárító szövetkezetek. Ami a pinczeszövetkezeteket illeti, azok tekintetében Németország is csak kevés sikert képes felmutatni, mit a könyv főképpen annak tulajdonít, hogy túlságosan magas áron váltják be e szövetkezetek a conjunkturakra való tekintet nélkül a szőlőt. Az ipari szövetkezetek, melyek túlnyomólag teljesen közös termelésre alakulnak, nagyon nagy sikereket Németországban sem tudnak felmutatni, ahol pedig működésük sikeresebb, ott igen gyakran áttérnek a részvénytársasági formára.

Harmadik helyen Németországban a fogyasztási szövetkezetek állanak és számuk 2.300 körül van. Fejlődésük különös lendületet 1889. óta vett. Ekkor ugyanis a törvény megengedte a szövetkezeteknek korlátolt felelősség mellett való létesítését és így a korlátlan felelősség vállalása többé nem tartotta vissza az embereket az ily szövetkezetekbe való belépéstől, másrészt pedig 1890-ben törölték el a socialistákra vonatkozó kivételes törvényt és így a munkásságnak az érdeklődése a politikai küzdelem teréről lassankint a gazdasági kérdések felé közeledett. Szépen haladt Németországban a fogyasztási szövetkezetek szervezkedése is szükségleteik közös beszerzése céljából és az egyes szövetkezetek is igen szépen támogatják központjaikat működésükben. Így pl. a hamburgi szövetkezeti központnál a kötelékébe tartozó szövetkezetek szükségletüknek összesen 27%-át fedezték. Minthogy ily módon a fogyasztási szövetkezetek központjai már igen jelentékeny vásárló szerepét töltik be, a piacra való befolyásuk is egyre növekszik. Ők azonban ezzel sem érik be, hanem arra törekcsenek, hogy a termelést is saját vezetés alatt végezhesék. Így 1908-ban a berlini és hamburgi központnak 246 szövetkezete folytatott saját üzemet, mely a legtöbb esetben a péksütemények előállítására, a hús- és ásványvíztermelésre vonatkozott.

Elég nagy számban vannak Németországban a nyersanyagbeszerző szövetkezetek is; 1908-ban összesen 1.841 ily szövetkezet állott fenn. Ezenkívül a hitelszövetkezetek is nem kis mértékben foglalkoztak a gazdák számára szükséges műtrágyának, gépeknek stb. beszerzésével; 1908-ban összesen 183.009 márka értékben közvetítettek a szövetkezetek a termelők számára ily beszerzéseket. Az iparban a nyersanyagbeszerző szövetkezetek sokkal ritkábbak; mindamellett újabban gyors emelkedést mutatnak.

A házépítő szövetkezetek Németországban sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint nálunk, hol azok inkább a középosztály körében vannak elterjedve, míg Németországban a munkások körében is elkezdenek tért foglalni. Igaz, hogy a szövetkezeti ügy ezen ágára, legalább a mezőgazdasági munkásságnak nálunk, ahol a gazdasági munkásházak építé-

séről külön törvény gondoskodik, kevésbé is van szüksége. 1909-ben Németországban összesen 963 házépítő szövetkezet létezett; ennek daczára azonban kénytelen a szerző megállapítani azt, hogy a lakásszükséglet fedezésénél működésük alig jöhet számba. Mindamellet nem szabad jelentőségüket kicsinyelnünk, mert a lakberek alakulására a szövetkezeti mozgalom ezen ága nem volt hatástalan.

Legkevésbé sikerült Németországban is az értékesítési szövetkezetek szervezése. A szövetkezeti gabonaraktárak az állami támogatás daczára, mint nálunk, ott sem váltak be a várt mértékben, minek fő okát WYGODZINSKI abban találja, hogy azok túlságos nagy czélokot tűztek maguk elé. Mindamellet az áralakulásra gyakorolt hatásuk ott is épp úgy jelentkezett, mint Magyarországon.

Hogy a német szövetkezetek is nagyrészt a kisembereken segítenek, az kitűnik abból az összeállításból, amelyet az üzletrészek magasságára vonatkozólag WYGODZINSKI-nál találunk. Eszerint az összes szövetkezetek 23.40%-ban 5-10 márkás üzletrészekkel bírnak és a 100 márkán aluli üzletrészele alapján alakult szövetkezetek száma majdnem 64%-ot tett ki. Az alacsony üzletrészek leginkább a hitel-és a tejszövetkezeteknél fordulnak elő és itt a régi Raiffeisen-féle elvek még ma is éreztetik hatásukat, annyira, hogy a szövetkezetek vezető köreiben már mozgalom is indult meg annak a megakadályozására, hogy a túlságos alacsony üzletrészjegyzések alapján jöjjenek létre szövetkezetek, mi azok sikeres működéséi okvetetlenül veszélyeztetni. A szövetkezetek túlnyomó része a korlátolt felelősség elvén épül fel és: $\frac{3}{4}$ részük a tagok szavatosságát 10-szresnél nem nagyobb mértékben állapítja meg.

Ami a német szövetkezeti ügy felvirágozását a legnagyobb mértékben elősegítette, az a revisio intézménye. Az 1889. évi törvény értelmében ugyanis minden szövetkezet legalább is két évenként egyszer köteles üzletvitelét az arra kirendelt ellenőr által felülvizsgáltatni. Az így a szövetkezeteknél megjelenő ellenőrök azután a szövetkezetek fejlődésére a legnagyobb hatást gyakorolják. A legtöbb esetben ugyanis szerepük éppenséggel nemcsak az ellenőrzésre szorítkozik, hanem felőleli egyúttal a tanácsadást legmesszebbmenőleg, erre pedig a falusi szövetkezetek vezetőinek a legnagyobb mértékben szükségük van. A szövetkezeti ellenőrök voltak azok, akik ily ellenőrző kiszállásaik alkalmával minden irányban kitanítván a szövetkezeti vezetőket, a szövetkezetek fejlődését a legnagyobb mértékben előmozdították. Éppen ezért ez intézmény további kiépítése élénken foglalkoztatja a német szövetkezeti köröket. Egyrészt ugyanis, az képezi megfontolás tárgyát, hogy miképpen lehetne a szö-

vetkezetek ügymenetére nagyobb befolyást biztosítani az ellenőröknek, kiknek rendelkezéseihez a szövetkezetek ma nem kötelesek alkalmazkodni, másrészt pedig az, hogyan lehetne fejleszteni, kivált a termelő és értékesítő szövetkezeteknél, a szakszempontból való ellenőrzést; ezeknél ugyanis nemcsak a szövetkezetek pénzügyi oldala igényel állandó szakszerű útbigazítást, hanem számos technikai kérdés is merül fel.

Ami a szorosabb értelemben vett szövetkezeti szervek működését illeti, e tekintetben, úgy látszik, Németországban is még sok hiány mutatkozik. Nevezetesen a közgyűlés, főképp pedig a felügyelő-bizottság, a legtöbb esetben nem működik oly behatóan, mint az kívánatos volna. A részletkérdések tanulmányozására szükséges fáradságot nem röstelő németek behatóan foglalkoznak ezzel a kérdéssel is és egy szövetkezeti tanács felállításában vélték egyes szövetkezetek a megoldást megtalálhatónak, mely közvetítő szerv volna a szövetkezeti vezetőség és a felügyelő-bizottság között. A Reichsgericht egyik 1910. évi döntése alapján az ily szervnek megadatott a törvényes alap.

WYGODZINSKI nem éri be a német szövetkezeti ügy egyszerű ismertetésével, hanem valóságos szövetkezeti elméletet is nyújt, amennyiben a német szövetkezetek szervezete működésének vizsgálata közben mélyen behatol a szövetkezeti ügy nagyobb és kisebb kérdéseibe.

A számos érdekes részletek közül csak egyeseket ragadunk ki. Nevezetesen, különösen érdekesek azok a fejtegetései, amelyekkel a szövetkezeti ügynek a gazdasági élet egyes területein való jelentőségét vizsgálja. Igaz, hogy az elmélet már általában tisztázta, hogy mely területeken van a mai közgazdasági viszonyok között a szövetkezeti mozgalomnak nagyobb vagy kisebb kilátása terjeszkedésre és azzal is tisztában vagyunk már, hogy mely irányban rejlik a szövetkezetek egyes fajainak leginkább a jelentősége. Mégis érdekes, ha p. o. a fogyasztási szövetkezetek jelentőségének méltatásánál konkrét adatokat is nyerünk arra vonatkozólag, hogy p. o. Köln városában a nagy közlekedéssel bíró utcákban mennyivel jutányosabban árusítják a legtöbb cikket, mint a munkásosztály által lakott kevésbé forgalmas városrészekben és így konkrét adatokkal is megvilágítva áll a szemünk előtt az a különben általánosan ismert tétel, hogy kivált a munkásosztály mennyit nyer fogyasztásának szövetkezeti úton való lebonyolításával. A fogyasztási szövetkezetek ellenzőinek is nagyon szépen megadja a választ WYGODZINSKI, midőn kimutatja, hogy milyen minimális még ma is az a hányad, amelyet a fogyasztásból ezek a szövetkezetek fedeznek és hogy így mily alaptalan a kereskedelem azon vádja, hogy a

fogyasztási szövetkezetek életére törnek. A szövetkezetek-üzletvitelének nem tagokra való kiterjesztése tekintetében igen helyes álláspontot foglal el WYGODZINSKI, mert bár teljes mértékben elismeri, hogy egészen mereven keresztülvive az az elv, hogy a szövetkezetek nem tagokkal üzleti összeköttetésbe ne keveredjenek, visszásságokhoz vezet, mégis arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha a nem tagokkal való üzleti összeköttetés tekintetében teljes szabadságot engedünk, akkor a szövetkezetet éppen lényegétől fosztjuk meg és elősegítjük azt, hogy a szövetkezet inkább csak alakilag marad meg ilyennek és voltaképpen az üzleti vállalkozásnak csak pusztá formája lesz.

Végig tekintve a szövetkezeti mozgalom eredményein, WYGODZINSKI sajnálkozással állapítja meg, hogy a legnagyobb sikereket a szövetkezetek ott érték el, ahol legkevésbé van szükség igazán szövetkezeti szellemre és hogy még ezeken a területeken is, ha a tagoknak a szövetkezeten kívül álló vállalatok csak némi előnyt is nyújtanak, p. o. a kereskedő csak valamivel is olcsóbban adja az árúját, mint a szövetkezet, akkor már is hitehagyottak lesznek a szövetkezetek tagjai. Nem kerüli el figyelmét az az irányzat sem, amely ugyancsak kevésbé bizonyít a szövetkezeti szellem szilárdsága mellett, hogy t. i. a szövetkezeti élet több terén a meglévő és sikeresen működő szövetkezeteknek éppen a fellendülés korában részvénytársasággá való átalakulása figyelhető meg. Különösen gyakran tapasztalható ez az üzletkörüket folytonosan kiterjesztő hitelszövetkezeteknél, melyek bankrészvénytársaságokká vedlenek át, de nem ritkán tapasztalható ez ipari termelő szövetkezeteknél is, melyekre nézve nagyjában úgy áll a dolog, hogy vagy mint szövetkezetek tengődnek és a folytonos felozlás veszélyével küzdenek, vagy pedig fellendülnek és akkor részvénytársasági alpra helyezkednek.

Behatóan méltatja végül WYGODZINSKI a fogyasztási szövetkezetek azon törekvését, melynél fogva a fogyasztók szervezésétől lassankint a termelők szervezéséig és a termelés irányának megszabásáig kivannak előre hatolni, amely irányzathoz tudvalevőleg bizonyos körök nagy reményeket fűznek, tőle várva egyáltalában a socialis kérdésnek a megoldását. WYGODZINSKI ezen irányzat győzelmében nem hisz és nem bizik abban, hogy a fogyasztási szövetkezetek ily hatalmas fejlődésre képesek volnának. Ő a szövetkezetek hatását főleg didaktikai szempontból ítéli meg és legfőbb előnyüket a társas szellem ápolásában látja. Csak az a csodálatos, hogy a szövetkezeti mozgalom erkölcsi oldalát a szerző ily felfogás mellett lemondja ki jobban.

Heller Farkas.

Jogtudomány.

Osztrák közjog.

(Dr.Eötte'vényi Nagy Olivér: Osztrák Közjog. Budapest, Hornyánszky, 1913.)

Ausztriának az államjoga minket magyarokat különösen érdekel annál a viszonymál fogva, amely a két állam között fennáll. Ennek daczára mindezideig nem jelent meg magyar nyelvű munka, amely az osztrák közjogot ismertetné. E tekintetben egészen az osztrák közjogászok német nyelvű munkáira voltunk utalva, ezeket pedig inkább csak a szakemberek forgatták. Ez az oka annak, hogy a magyar közönség csaknem egészen tájékozatlan az osztrák! özjogi kérdésekben, ami pedig hátrányos a magyar érdekek megóvása szempontjából is.

EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR kassai jogakadémiai tanár hiányt pótló es igen érdemes munkát végzett akkor, amikor magyar nyelven megírta az osztrák közjog kézi könyvét. A munka amint az előszóban a szerző maga is kiemeli, első sorban a nagy közönség számára van írva. Ez határozza meg a tárgyalás módját. A szerző nem dogmatikus feldolgozását nyújtja az osztrák közjog anyagának, nem bocsátkozik elvont jogászai fejtegetésekbe, hanem könnyed és élvezetes modorban ismerteti meg az olvasót Ausztriának a közjogi intézményeivel.

Sokszor nem elégszik meg a kérdésnek jogi szempontból való tárgyalásával, hanem igén helyesen politikai fejtegetésekbe is bocsátkozik; rámutat az egyes közjogi intézkedések rugóira, fejtegeti azok előnyeit és hátrányait, a fejlődés valószínű irányait stb. s ezzel egy részről még inkább leköti az olvasó érdeklődését, másrészről nagy mértékben megkönnyíti az egyes közjogi intézmények helyes megismerését és értékelését. Hogy a laikus közönség is élvezettel és haszonnal forgathassa a munkát, a szerző azokat a legszükségesebb általános államjogi és politikai ismereteket is adja, amelyek az egyes közjogi intézmények megértéséhez szükségesek; így pl. kifejti, hogy miben áll a bírói hatalom lényege (200-2031.) hogy mi az előnye a két kamarás rendszernek, illetőleg, hogy mi az első kamara hivatása (112-1201.) stb. Minthogy a könyv a magyar közönség számára van írva, nem tudjuk eléggé dicsérni szerzőnek azt az eljárását, hogy a fontosabb intézményeknél mindenütt rámutat a magyar és az osztrák közjog intézkedései között lévő különbségre s így mintegy a magyar közjoggal összehasonlítva tárgyalja az osztrák közjogot.

Az anyag beosztásánál a szerző ugyanazt a rendszert követi, amelyet a magyar közjogi kézikönyvében alkalmazott. Először szól az osztrák közjog forrásairól és irodalmáról (I. rész), azután az állam alkotóelemeiről: a területről (II. rész), a népről) (III. rész) és az államhatalomról, illetőleg az államhatalom szervezetéről (IV. rész). Az V. részben Ausztriának Magyarországhoz, a VI-ban Ausztriánál: Bosznia-Hercegovinához való viszonyát tárgyalja.

Ez a beosztás mindenesetre könnyen áttekinthető. Mi azonban helyesnek tartottuk volna, ha a szerző munkája elején egy rövid alkotmánytörténeti bevezetést adott volna, ismertetvén Ausztriának főleg a legújabb alkotmánytörténetét a Pillersdorf-alkotmányon kezdve. Ez módot adott volna a szerzőnek a centralistikus és a föderalistikus törekvések ismertetésére és ennek kapcsán arra, hogy mindjárt a munka elején meghatározza a tartományok államjogi helyzetét s az osztrák közjognak azt a legjellemzőbb vonását, hogy bár Ausztria egységes állam, főhatalmi szervezetében mégis bizonyos mértékben föderalistikus elvek érvényesülnek. A szerző nagy súlyt vet ugyan az egyes intézményeknél a történeti múlt ismertetésére s munkájában elszórva Ausztriának igen alapos és kimerítő alkotmánytörténetét is megkapjuk; de mi jobban szerettük volna, ha ezeket az alkotmánytörténeti fejtegetéseket összefoglalva, bevezetésként a munka elejére teszi, amint ezt az osztrák közjogászok legnagyobb részénél (HAUKE, HERRNRIT, UBRICH) látjuk.

A szerző mindenütt nagy gonddal, a gyakorlott tanár és tankönyvíró biztos kezével választja ki a legfontosabb anyagot. Mindössze azt kifogásolhatjuk, hogy a nemzetiségi jog tárgyalásánál időzik hosszasabban s nem mutat rá elég élesen, hogy míg nálunk a nemzetiségi jog annak a szabályozásában merül ki, hogy a nemzetiségi nyelvek milyen mértékben használhatók a hatóságok által és a hatóságokat előtt, addig Ausztriában olyan közjogi intézményeket és tételket is találunk, amelyek a nemzetiségi érdekeknek az államhatalom gyakorlásában való érvényesülését vannak hivatva biztosítani, mint pl. a Landsmann-ministerek intézménye, vagy az 1905. nov. 27-iki morvaországi törvénynek az a rendelkezése, amely a választókat cseh és német választói collegiumokra osztja stb.

Az osztrák-magyar viszonyt tárgyaló részben rámutat a szerző azokra az eltérésekre, amelyek az osztrák és a magyar kiegyezési törvénynek nemcsak a szövege, hanem a szelleme és kiindulási pontja között is fennállanak. Azt a kérdést azonban már nem oldja meg, hogy az eltérések eseteiben melyik törvénynek a rendelkezései irányadók. Mi éppen e folyóirat hasábjain (1912. febr. füzet) indokoltuk meg azt az állás-

pontot, hogy ilyen esetben mindig az a törvény irányadó, amely a közösségei; szűkebb körre szorítja, mert csak erre a körre nézve van meg az az akaratmegegyezés, amely a két állam közötti viszonynak az alapját képezi. Boszniának és Hercegovinának a kormányzatára nézve helyesen állapítja meg, hogy az Ausztriának és Magyarországnak közös ügye, éppen ezért feltűnő, hogy Ausztriának Bosznia-Hercegovinához való viszonyát nem a magyar-osztrák viszonyról szóló részben, hanem egy külön részben tárgyalja.

Végül nem hallgathatjuk el, hogy s érzőnek azt az álláspontját, amely a házi törvényeket a magyar közjog szempontjából quasi jogforrásnak minősíti (22. 1.) igen veszedelmesnek tartjuk. A quasi jogforrás kifejezés különben is nagyon bizonytalan. Mi legalább nem vagyunk tisztában vele, hogy a szerző mit akar alatta érteni. Talán kiegészítő jognak (ins auxiliare) tekinti a házi törvényeket, holott a magyar közjogban a házi törvények a jogforrási minőségek egy atomjával sem bírnak. Vannak ugyan olyan rendelkezéseik, amelyeket részint kifejezetten, részint hallgatólagosan a magyar közjog is átvett; de ezek sem mint e házi törvény szabályai, hanem mint magyar szokás, vagy törvényjogi tételek bírnak nálunk kötelező erővel.

Búza László.

Társadalmi bölcsészet.

Carlyle és a saint-simonisták.

(Eddig ismeretlen levéltöredékekből.)

Annak a sajtószertű philosophais léleknek, kiben az angol irodalomtörténet egyik legeredetibb nagyságát dicsóítja a művelt világ s aki még csak alig múlt harmincz éve, 1881. évi február 5-én, hunyta le a szemeit örök álmokra Chelseaban: CARLYLE TAMÁSNak a múltkoriban egy pár kiadatlan levelét tette közzé a londoni New Quarterly Magazine. Ezeket a leveleket, melyek erősen átható sugarakat vetítenek egy mélységesen gondolkodó lélek legbelsőbb rejtekeibe, a párisi Saint-Simon Társasághoz intézte CARLYLE az 1830. és 1831. években, tehát jó nyolczvan esztendőnek előtte. Azóta az emberiség socialis, sőt mondhatni vallásos gondolkodásmódja is

lényegesen átváltozott, míg ama levelek keltének időszakában CARLYLE még javában írta az »Sartor Resartus«-át, ezt a nekünk módfelett idegen, manapság alig ismert s utánözhatatlanul jellegzetes pszichologikus regényét.

A sokak által különcznek is tartott, de mindenek felett eredeti CARLYLE TAMÁS sehogy sem tudta jó szemmel nézni az akkorában erősen felszínen munkálkodó saint-simonistáknak azt a következetesen meg-megnyilvánuló törekvését, hogy magukat – a társadalmi életet is gyökeresen átreformáló - vallásalapítók gyanánt tüntessék fel, tanításaikat pedig egyenesen a vallás köntösébe igyekezzenek beburkolni.

Az egyik ilyen, utóbb kiadott levelében keményen ki is kél CARLYLE a saint-simonismusnak általa észlelt illeten »túlkapásai« ellen s visszautasítja sz azt követőknek bárminemű jogát ahhoz, hogy közösségüket, – eltekintve annak többirányú socialis vonatkozásaitól, – egyháznak nevezzék. Mert hát, amint mondja, a fennen hirdetett s szinte a csallhatatlanság dicsfényében tetszelgő saint-simonismus talán lehet valamelyes vallásnak gyarló utánzata, mindazonáltal ugyancsak távol áll attól, hogy jogszerűen vallásnak lenne az tekinthető.

Azt írja a chelseai halhatatlan az egyik levélben, hogy ő idáig minden vallásban egy kétségtelen elemet ismert, mely az egésznek az essentiája, ez pedig bizonyos symbolum, avagy jelképes ábrázolás, ami által az istenség érzékelhetőleg mutatott ki. Amennyiben pedig a mi isten-symbolumunk mostantól fogva az ő saját nagy világegyeteme, az az óriási socialis berendezettség, evangéliumunk pedig a már lejátszódod »Emberiség Történelme«, úgy az ilyen vallás nagyon tökéletlenül neveztetik saint-simonismusnak, hiszen ez minden gondolkodó szellem vallása volt a legutolsó félszázadig (p. o. a Goethéé, vagy Schilleré, Lessingé, vagy figyelembe veendő a Jacobi, Herder stb. bölcsészete és társadalompolitikai rendszere). Ámde, hajh, az ilyen vallásnak a liturgiája még egészében elkészítésre vár, a homiliái pedig szerteséjjel szóivá, mint nyomorult morzsák és töredékei: a hullámozó óceánban, melyet mi irodalomnak nevezünk.

Ha azután a vallás, – fejtegeti CARLYLE – a társadalmak egyedüli köteléke és élete, úgy az egyedüli igaz kormányzat is egy hierarchia lenne. Sőt akár a hierarchia, akár – mondjuk – heresiarchia áll fenn most és legyen majd a jövőben, a mi igazi kormányzóink ebben a korban távolról sem a Capetek és a Guelfek, hanem olyan kiváló tehetségek, mint Voltaire, Hume, Smith, Helvetius és a többi hasonló főpapok az ő ezernyi segédlelkészeikkel, akikkel szembeállítva »az összes királyok, miniserelnökök és hadvezérek csak holmi jelentéktelen sekrestyések és templomi szolgák, akik valóban egészen örült nagyságú béreket húznak és a munkájokat tö-

kéletlenül végezik.« Vehetjük észre úgy-e bár, hogy a sok dologban radikális gondolkodású CARLYLE ezen a téren sem tagadja meg önmagát.

Sokáig érezte – úgymond az egyik levélben, – hogy egyedül az egyesülésben állhat fenn kellőképpen a vallás, hogy egy mély, mystikus, mérhetetlen rokonszenv, melylyel az ember viseltetik embertársa iránt; valódi lényege a vallásnak, hogy tényleg a szentek közössége, kikről a hitvallás beszél; nem ámitás, hanem földi sorsunknak legmagasztosabb ténye.

Hogy ez időszerint nem áll rendelkezésünkre egyetlen elfogadott vallás sem, mely szemeinket kinyitná, hogy lássunk, hogy lesz és kell lennie vallásnak minden időben, az emberi társadalmak bármilyen alakulásában is: ebben nem fog kételkedni egyetlen földi halandó sem, aki érzi magában az unimpaired, az újrateremtett emberi lelket; mert ugyanaz á mindenható, akit mi Istennek nevezünk, még körülünk és bennünk van. Az a hit, mely minden ájtatos szívben lakozik, megtanít bennünket arra, hogy az ember ezekben az időkben távolról sincsen elvakítva, csupán a látása homályos még, de az új hajnalpirkadás ismét meg fogja az ő lelkét világosítani.

Nem azért tettem közzé most a maga korában fennálló társadalmi berendezettséggel oly nagy mértékben elégedetlen CARLYLE TAMÁS-nak ezeket a posthumus szellemi morzsáit, mintha talán jogunk lenne azok alapján magát CARLYLE T. valamelyes vallásreformátor, vagy legalább is ilyen hajlandóságokkal bíró philosophus színében tüntetni fel, csupán felhasználtam ezeket a töredékeket, mint szükséges kiegészítő részecskéit annak a nagy fényességű mozaiklapnak, melyben egész nagyságában elénk tükröződik egy rendkívüli szellem egész lelki világa.

Zsoldos Benő.

Társadalmi politika.

A szellemi degeneratio társadalmi korlátozása.

A »Gyógyult Elmebetegeket Segélyező Egylet« igazgatóválasztmányának abból a legutóbbi jelentéséből, melyet az egylet 1911. évi működéséről tesz közzé, megtudjuk, hogy ez a humánus egyesület dr. Oláh Gusztáv, a lipótmezei állami

elmeógyógyintézet igazgatójának vezetése alatt 1911-ben 202 esetben 163 gyógyult elmebeteget segített összesen 3.350 K 10 fillérrel, melyből egy segélyezettnek jutott legnagyobb összeg 60 korona volt; a legkisebb segélyösszeg 1 korona, míg a legtöbb beteget (58-at) fejenként 20 koronával segélyezték. Csekély összegek, végtelenül szerény eszközök biz ezek, ámde ennek egyrészt az is az oka, hogy a magyar társadalom még eddig alig vette észre ennek a teljes csendben munkálkodó egyletnek a létezését, amelynek egyébként meglehetősen virágzó fiókjai vannak Pozsonyban, valamint Nagyszebenben »erdélyrészi fiók« név alatt.

Szellemileg degeneráltakról lévén szó, időszerűnek tartjuk e helyen nagyobb vonásokban megismertetni egy modern angol sociologusnak, a liverpooli R. R. RiiNTouL-nak azt a figyelmet érdemlő felolvasását, melyet nemrégiben a londoni »Medico Legal Society« ülésén tartott a szellemi degeneratio, megakadályozásának kérdésében »The Prevention of Mental Degeneracy« cím alatt.

RENTOUL előadása keretében a degeneráltak közé sorolja a gyöngelműjeeket, a szokásos bűnösöket és az elmebajosokat, amikből csaknem 800.000-et ápolnak a brit birodalom különböző menhelyein. Ezeknek érdekében sürgeti a következő intézkedések megtételét: 1. az összes szellemileg degeneráltak kötelező jegyzékbe foglalását és nyilvántartását; 2. házasságkötés előtt a testi és szellemi épségnek kötelező orvosi megvizsgálását; 3. a dégenérait egyén házasságra lépése törvényileg tiltva legyen, ha csak előzetesen meddővé nem tétel (sterilised); 4. a degeneráltaknak orvosilag való meddővé tételét.

Amint látjuk, nagyon is életbevágó s megfontolásra fölöttebb érdemes reformokat ajánl Rentoul, melyeknek horderejét még alkalmasabban mérlegelhetjük az alábbi kimutatásai révén. Szerinte az 1904-től 1911-ig terjedő nyolcz esztendő alatt 62,910 elmebajost bocsátottak el Angolországban a különböző menhelyekről mint »javult«-at és 17.147-et mint »nem javult«-at. Az 1901. évi népszámlálás adatai szerint Angliában 34.842 elmebeteg élt házasságban és 10.958 volt özvegy; a hülyék és gyöngelműjeek közül 41.819 élt házasságban és 4.359 volt özvegy. Egpár év előtti statisztikai adat szerint, egy yorkshire-i dologházban 5 egyszerű gyöngelmű nő tizenöt gyöngelmű gyermeknek adott életet; Potts szerint 16 gyöngelmű nő 116 ugyanily degeneralt gyermeket szült.

BRAITHWAITE a részegség ellen; javítóintézetekről adott jelentésében azt mondja, hogy 865 megrögzött részegestől összesen 2.589 gyermek származott s az ilyen anyák gyermekei közül 68 volt teljesen korlátolt elméjű, 468 buta és 18 örült.

Ilyen megdöbbentő adatok szem előtt tartása mellett Rentoul méltán kárhoztatja a modern társadalmak nemtörődömségét. Nagyon sok törvényhozási intézkedés van – úgy mond – a madarak, halak és egyéb hasznos állatok kötelező védelméről a nemzési időszak alatt s az ivadékok teljes kifejlődéséig; nagyon tevékeny társaságok és egyesületek állnak fenn az állatok és gyermekek iránti kegyetlen bánásmód megakadályozására, ámde mi a gyakorlatban elősegítjük az arra alkalmatlanok házasságralépését s akadályokat gördítünk a kifogástalan testi épségűek házasságkötése elé. Vajjon jó eredményeket fog-e ez szülni? Van-e jogunk sarjadékok keletkezését elősegíteni szülői hibákkal? Sőt tovább mentünk, elősegítettük a szemfényvesztők és kontár filantrópisták ténykedéseit, kik abbéli törekvésükben, hogy a gyengét és degeneráltat testileg és szellemileg kifogástalannak tüntessék fel, hozzáláttak a szegény néposztályok és gyöngelműjük gyermekeinek házi foglalatosságokba és hivatalokba való bejuttatásához. Aminek azután az lett a socialis tekintetből nagyon is hátrányos következménye, hogy viszont az egészséges, nem bűnöző hajlamú és nem degenerált fiú vagy leány nagyon kedvezőtlen megélhetési viszonyok közé jutott.

Az lenne a mai socialis viszonyok közt a legegészségesebb állapot a Rentoul vélekedése szerint, ha a felsőbb bíróságok elvi jelentőségű határozatokban amellet az álláspont mellett döntenének, hogy az alperes sikerrel védekezhetik a házassági ígélet megszegése miatt indított perekben azzal, hogy az ellenfél elmeógyógyintézetben tartatott, vagy hogy a nő olyan kórban szenved, mely a születendő gyermek testi vagy szellemi épségére valószínűleg kihatna. Ámbátor a házassági jogi törvények módosítása még nem volna éppen biztos orvosságnak tekinthető, egyrészt azért, mert ezek a degeneráltak – általában véve – nem nagyon házasodnak, de meg főként azért is, mert ha ezek a bebizonyíthatóan degeneráltak a vonatkozó törvény rendelkezéseinek megsértésében vétkeseknek találtatnának is, aligha lenne olyan bíró vagy esküdtszék, amely az ilyen szerencsétleneket büntetéssel sújtaná.

Teljesen új és – valljuk meg – ugyancsak szokatlan hang a Rentoul fejtegetéseiben a degeneráltak meddővé tételére vonatkozó javaslat. E gondolatról, úgy mellette, mint ellene is, kétségtelenül lehet sokat beszélni, de elvitázhatatlan, hogy a társadalom csakis hasznát látná annak, ha valamely alkalmas és egyébként ártalmatlan orvosi módszerrel már jó eleve megakadályoztatnék az, hogy szellemileg dégenérait egyének hasonló szellemi állapotban szenvedő utódokat hozhassanak létre.

Zsoldos Benő.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Előadás a hágai erkölcsnevelésügyi congressusról.

November 12-én, amint a hozzászólók jegyzékéből is kitűnik, igen szép és magas színvonalú közönség jelenlétében GEÖCZE SAROLTA úrnő a hágai erkölcsnevelésügyi congressusról és annak a nemzet nevelés szempontjából való fontosságáról tartott egyesületünkben előadást, melyhez azután behatóbb vita fűződött.

Az ülést GAAL JENŐ főrendiházi tag, igazgató nyitotta meg, utalva arra a nagy jelentőségre, mely az erkölcsnevelés problémájának a mai korban jut, mely technikai vívmányai-ban, közga dasági és culturalis életében nagyot alkotott, de amely gyakran nem lud a kellő erkölcsi magaslatra emelkedni.

Ezután GEÖCZE SAROLTA úrnő tartotta meg az alábbi előadást:

Ez a társaság azokat egyesíti magában, akik aggódó magyar lélekkel vizsgálják a nemzeti társadalom fejlődését. Legyen szabad nekem ma itt figyelmüket az *erkölcsi nevelés* s a *nemzeti élet* közötti összefüggésre felhívnom. Ebből a szempontból fogom vizsgálni a hágai nemzetközi erkölcsnevelési congressus eredményeit.

Voltaképpen világ-enquête volt az, melynek az Összes művelt országokból összehordott adatai mélyen bevi'ágítanak nem csupán az illető országok, hanem az egész modern társadalom belső életébe, föltárva egyfelől annak bajait s e bajok gyökerét, másfelől a gyógyulás folyamatát s a társadalmat megújhasztó erőket. Ezen adatok vizsgálata ránk nézve azért fontos, mert a viszonyok analógiája folytán a magunk bajait jobban megismerhetjük általa s talán könnyebben megtaláljuk azok orvoslását is.

A bajok gyökere a múlt század elejébe nyúlik vissza. A francia forradalom felszabadította az egyéni erőt; a szabad tudományos kutatás pedig, az alkalmazott természet-tudományok hatalmas lendületével, a civilizatiót addig nem álmodott fokra emelte. S mégis, a ragyogó század alkonyán, az összes culturállamokban a hanyatlás jelei mutatkoztak, súlyos társadalmi betegségek kíséretében, melyekkel szemben a tudomány tehetetlennek bizonyult. A fejlődésben tehát valami hibának kellett lennie. A haladásból valami tényező kimaradt. A hiba ma már ki van derítve: a forradalom az egyéni erő felszabadításával felszabadította az *egyéni önzést*

is s a gazdasági szabad verseny elvével kiszolgáltatta a gyön-
gét az erősnek. A haladás tényezői közül pedig kimaradt az
erkölcs; tehát éppen az a tényező, mely az egyéni önzés meg-
fékezésére alkalmas lett volna. Az *erkölcsi erő fejlesztése nem*
tartott lépést a tudományos s az anyagi fejlődéssel. E hiányt
a haladás érdekében pótolni kell.

E tény felismerése hozta létre most négy éve London-
ban az I. nemzetközi erkölcsi nevelési congressust, melynek
a hágai folytatása volt. E négy év vizsgálódása sok értékes
tapasztalattal szolgált; a nézetek tisztultak. Tisztulásukhoz
hozzájárultak az utóbbi évek társadalmi tünetei és politikai
eseményei is.

E tapasztalatok érlelték meg műveltségszerte azt a
meggyőződést, hogy a *céltudatos, tervszerű erkölcsi nevelés*
– a társadalom' erkölcsi megújítása – *ma minden nem-
zetre életbevágó kérdés*. Ami ma kell: a céltudatos, tervszerű
eljárás: leküzdése a nemzeti hibáknak, fejlesztése a nemzeti
erényeknek; küzdelem a materialismus-okozta elfajulások, az
egyoldalú anyagi haladás okozta társadalmi betegségek, a
műveltségszerte terjedő erkölcsi mótelyek ellen; föl kutatása
a lelkek mélyén rejtőző erkölcsi erőknek. Ettől függ a nem-
zetek fönmaradása, boldogulása, nagysága.

A módra nézve a vélemények eltértek; a *célt* illetőleg
nem volt eltérés. Az egyoldalú intellectualismus ideje lejárt.
Az encyclopaedicus ismeretnyújtás nem elég. *Nem a puszta*
oktatás, hanem az erkölcsi nevelés a kor szükséglete az egész
vonalon, az óvótól az egyetemig, az iskolai s a szabad oktatás
minden szervében, még a katonaságnál is. Több ennél: *a fel-
nőttek erkölcsi újjánevelése* (moral reeducation of the adult).
Ézt s a *socialis nevelés* szükségét hangoztatta minden nem-
zet küldötte s ezzel együtt a *felelősségérzet fejlesztését*. A tár-
sadalom lelkiismerete világszerte ébred s nincs gondolkozó,
aki be ne látná, hogy a műveletlen tömeg vagy a fegyelme-
zetlen egyén vak indulatból elkövetett tetteiért nemcsak ő
maga felelős, hanem a társadalom, a vezetők, sőt maga a
törvényhozás is, mely a törvénnyel nem mindig az igazi
bűnöst sújtja. Magyar részről jól esett megállapítanunk, hogy
a socialis oktatás képzőink tantervébe már be van véve,
amiben megelőztük a külföldet, Norvégiában pedig a köz-
katona s az altiszt részeseül gondos socialis oktatásban.

A bajok, mint a congressus megállapította – úgy lát-
szik – művelt világ szerte ugyanazok. A falu néptelenedik s
a város nő és sorvasztja a testi-lelki erőt. Ezzel szemben minde-
nütt jelszavá lett: vissza a faluba! Az amerikai P. CUBB a
népies játékok, lánicz, dal, mese föllevenítését kívánja, hogy
a gépies munkában géppé vált ember kedélye visszanyerje
rugékonyságát. A mai munka ethikai csődje teljes. Az elcsi-

»ázott munkás nem tud örülni, okosan szórakozni. Beül a moziba s a sörházba, ahol ő csak passiv néző és ivó, holott a népies művészetben, költészetben az ő lelkiülete nyer kifejezést, az az ő alkotása. Amerika tehát most jut el a ruszini álláspontra.

Még általánosabb jelenség az akarat gyöngülése világszerte s ami ezzel együtt jár: az erkölcsi ellentálló erő csökkenése és az ebből eredő, növekvő kriminalitás. A baj physiologiai gyökere egyrészt a mai élet mely zaklatottságával s az agyonhajszolással elgyötri és elgyöngíti az idegrendszert s azzal az egész szervezetet, tehát annak s a léleknek is ellentálló erejét csökkenti; másrészt az alkoholizmus, melylyel szemben minden ország képviselője a leghathatósabb védekezést követelte. Psychologiai gyökere egyfelől az egyoldalú materializmus s vele az önzés és az élvezetvágy fokozódása; másfelől a vallásos hit s az eszményi törekvések gyöngülése s ami ebből ered: a családi élet bomlása, az elválások megdöbbentő szaporodása s a születések apadása. Már Anglia sem a sokgyermekes családok hazája. A francia faj apadása feltartóztatathatlan; Amerikában a nő utazni akar s az anyai gondtól irtózik; otthon helyett boardinghouseban lakik, hol a gyermeki test és lélek nem fejlődhetik szabadon. Nálunk a nők kávéházba járása ilyen aggasztó tünet. A közös konyha, szencsére, csütörtököt mondott.

E bajokra keresik az orvosságot. Az akarat gyengeségére a boy-scout-ban s a sport-egyesületekben és iskolai zászlóaljokban, melyek a fiúkat (Németországban s Amerikában a leányoka tis) testileg megedzve, erkölcsileg fegyelmezve, az akaratot s az önállóságot fejleszteni hivatvák. Céljuk egyszersmind – a bajtársi szellem fejlesztése s a segítségnyújtás kötelessége által – a socialis érzék fejlesztése is. A boy-scout ma már Amerikában, Angliában, Hollandiában, Németországban, Franciaországban el van terjedve. Ott a városi életben elcsenevészedett, agyontanult nemzedék megújhdását várják tőle. Jó lenne nálunk is. A testi erő fejlesztéséről szólván, minden ország küldötte kiemelte, hogy gátat kell vetni a Muskelprótzentum elfajulásának s a testi erőt, szigorú önfegyelem által, az erkölcsi nevelés tényezőjévé kell tenni.

A materializmus túltengésével szemben, melyet már az anyagi haladására oly büszke Amerika is aggódva lát be, a laicus morál hívei eszményi törekvések – a haza, az emberiség – cultusát kívánják. Sőt akadt olyan positivista is, ki e végre a vallásos hitben rejlő erőt is kész igénybe venni. Maga a berlini PENZIG (a londoni congressus merész atheistája, ki ott elbizakodottan vágta ki, hogy »nekem sohasem volt, nincs és nem is lesz szükségem Istenre«) London óta

lejobb hangolta a húrokat s már nem a vallásoktatás eltörlését, hanem, elismerve annak a lélekre s főleg az érzelmekre ható erejét, csak a dogmaticus tanítás átalakítását hittörténelmi oktatássá kívánja.

A vallással szemben a laicus morál híveinek viselkedése, az első congressus óta, sokat enyhült. Legtöbbjük – még pedig a legnemesebben gondolkozók – már nem a vallásos hitet, csak az egyházat s annak hatalmi törekvéseit támadja, ellenben magát a hitet, mint a cselekvés rugóját – mint lelki tényezőt – kész elfogadni. Mert – s ezt mindannyian beismerik (még maga BUISSON is) – az emberi önzéssel valamilyen lelki befolyást, valamilyen vallást kell szembeállítani: szerintök az emberiség szeretetét, az erkölcsöt. Érdekes Japán állásfoglalása. Ott az erkölcsi oktatást, francia mintára, laikus alapon szervezték. Az eredmény azonban nem volt kielégítő. A modern élet kísértései közt a laicus morál ott is gyöngé támasznak bizonyult. A bölcs Mutzuhito tehát még a múlt télen új tantervet dolgoztatott ki eclecticus vallásos alapon, a sinto, buddhista s keresztény erkölcsan elemeiből s egyúttal mindhárom vallás tiszteletben tartását s a vallásos érzés fejlesztését is elrendelte.

A valláserkölcsi alap hívei azt a tényt hozták föl, hogy e laicus erkölcsi eszmények eddig még nem tudták az önfeláldozás oly példáit sugalmazni, minőket a keresztény szeretet a betegápoló apácák vagy a diaconissák munkájában; s hogy a laicus morál elég támasz az embernek, míg jól megy dolga, de a nagy megpróbáltatások s a kísértések idején gyöngének bizonyul, mert a hitetlen lélek ilyenkor (még a műveltje is) elveszti egyensúlyát s vagy öngyilkos lesz, vagy beleőrül, vagy elbukik. Ezen érvelésre czáfolat nem hallatszott. Úgy látszik, az emberi lélek mindenütt egyforma.

Azóta a francia tanítók syndicatusának zendülése ott is meggyőzhette a laicus morál híveit arról, hogy az – tanítsák bár a legtokéletesebb módszer szerint – az emberi önzés legyőzésére nem elegendő; mert ahol a haza érdeke az önérdekkel kerül szembe, készek a hazát cserben hagyni.

Jellemző jelenség világszerte a nemzeti érzület erősödése is. Londonban még hallatszott a nemzetköziség, a kosmopolitismus emlegetése; Hágában, a nemzetközi békegyűlések városában, már nem. Az emberiség egységét, mint eszményt, emlegette egy-két előadó (még pedig egyik török); de senki sem a nemzeti érzés rovására. A nemzeti érzés, a congressus minden mozzanatában, egész a chauvinségig, teljes eleven-séggel nyilvánult; még pedig a legnagyobb nemzetek fiaiban legjobban. Sőt a laicus morál hívei a hazát is ama lelki eszmények közé sorolták, melyek szerintök hivatva volnának a vallásos hitet helyettesíteni. Franciaországban azonban a

gyermekcriminalitas ijesztő növekedése, a családi élet bomlása, az egyke terjedése, az antimilitarismus, az amerikázás s a sabotage arra mutat, hogy a vallás sanctioját a haza fogalma sem képes pótolni.

A latin fajok a testi elcsenevészedés ellen a testi erő megújhosztását sürgetik a katonai nevelés s a faluba való visszatelepítés által. Olaszországban a szövetkezeti eszme bizonyult a legtermékenyebb erkölcsfejlesztő erőnek. Franciaország kétségbeesett erőlködést fejt ki a nemzet fogyása ellen; még ragaszkodik a fennálló elméleti, laikus erkölcsi oktatáshoz; de az eredményeiben – a gyermekcriminalitas, a családi élet bomlása, az egyke, az antimilitarismus, az antinationalismus, a sabotage – csődbejutott. Az egyház és állam szétválasztása nem termé meg a várt gyümölcsöt; s a szerzetesi iskolák felozlatásával az erkölcsi nevelésnek egy megbízható, értékes tényezője esett ki a nemzeti életből.

Az északi germán fajoknál a testi erő megvan; a protestáns egyházi szervezet az önkormányzat szellemét s azzal a felelősségérzetet nagy mértékben kifejlesztette. De Németországban a gazdagság s a városi élet veszélyezteti az erkölcsöt. Vissza a faluba! a jelszó itt is; a Pfadfinder-társaságokban pedig az életkedvet, az önállóságot, a vállalkozó szellemet fejlesztik és vissza akarják terelni az ifjúságot a természetes élethez. A socialis munka sokágú s benne a fiatal-ság nagy mértékben tevékenyen részt vesz. Ezek mellett az erkölcsi nevelés fontos tényezője itt is a szövetkezés; s ahol még megvan a népben a vallásosság és a társadalomban általános munkaszeretet. Dániában a nép erkölcsét a demokratikus szervezetű paraszt-egyetem s a szövetkezetek alakítják. Norvégia erkölcsi nevelésének két főtenyezője az abstinentia s újabban a katonaság socialis nevelése. A tenger elleni küzdelemben megedzett, demokratikus Hollandiában a nép régi erkölcséhez még hú és vallásos; a családok népesek (9-10, sőt 18-22 gyermek egy családban), de a városi élet az erkölcsöt ott is kikezdté; a jómódú szülőknél már kevés a gyermek. A boy-scouttól ott is jó eredményt várnak.

Az angolszász népek közül Anglia a vénhedés jeleit kezdi mutatni: népét a vallás s a szövetkezés erkölcsileg még fegyelmezi, de ifjai erőfeszítésre már csak a sport terén hajlandók; a komoly tanulástól fáznak, sőt azt megvetik. A földmívelés elhanyagolva; a városi élet idegrontó hatása ott is érzik; a vallás ereje gyöngül, az élvezetvágy nő. Az angol családanya már nem kivan népes családot. A Baden-Powell a boy-scoutokat épp a megfogyott testi-lelki erő felújítására szerveztette. – Canada családi életében még őrzi az anyaország nemes hagyományait; a családok népesek; a vallásos érzés nem veszített erejéből. – Az Amerikai Unió, noha már

belátja, anyagfejlődése egyoldalú voltát s érzi annak súlyos következményeit, duzzadó, ifjúi ereje érzetében bízó optimismussal igyekszik ifjúságát tartalék-erővel ellátni s életörömmel s energiával megtöltve, az önkormányzat által fegyelmezetten küldeni neki a jövő feladatainak; de az egyoldalú materia – lismussal szemben ma már szükségét látja a beható vallás-erkölcsi oktatásnak is.

Japán, mióta culturáját roppant erőfeszítéssel európaivá átalakította és hadi erényeivel a világhatalmi állást kivívta, az európai civilisatio körforgásába jutott. A mai bonyolult élet kísértései ellen azonban régi nemzeti hite s erkölce már nem bírja megvédeni; vallási oktatás nélkül mint, már említve volt, nem boldogult.

Oroszország a birodalom testében dülő sokféle betegséggel küzd. A hivatalos tanterv – az anarchikus s atheisztikus törekvésekkel szemben – a hivatalos vallásra támaszkodik, ám az az egyház szervezeténél és szelleménél fogva az egyéni erőfeszítésnek s felelősségérzetnek nem kedvez. – Lengyelországban az erkölcsi fegyelmezés és megújulás fő-tényezője, a vallás és hazaszeretet mellett, az abstinencia, mely főleg az egyetemi ifjúság közt van elterjedve (mintegy 2.000-en tartoznak az abstinens egyesületbe). A nemzet testi megújulását a turisztika fogja elősegíteni (Tátránkat ellepik a fáradhatatlan lengyel hegymászók). A nép erkölcsi fegyelmezését munkálják a szövetkezetek is; a vezető-osztály pedig egyre több socialis munkát végez. – A délszlávoknál a nép fő erkölcsi nevelője szintén a szövetkezet, melynek révén az italtól elszoknak. Erkölcsi erőforrásuk főleg a faji érzés, mert náluk a vallás inkább csak külső életük szabályozója.

A muzulmán népek erkölcsi fegyelmezője a vallás volt, míg az teljes erővel uralkodott a lelkeken. A népen uralkodik ma is; de a művelt osztályok már nem hisznek a korábban; lelkük megtelt kételkedéssel s a skepsis nem nevel hősöket. Maga a mohamedán vallás, a fatalismus elvénél fogva, nem alkalmas az egyéni erő s a felelősségérzet kifejlesztésére; modern művelődésük bonyolult viszonyai közt azért nem elég erős támasz híveinek.

A budhista hinduk szintén nehezen találják bele magukat a nyugati cultura bonyolult viszonyaiba. A nirvana lemondásra késztet, tehát nem fejleszti az energiát. Műveltjeik Budha nemes tanai mellett a keresztény erkölcsi nézeteket vallják, a fejlődő szövetkezetek pedig nem a budhista lemondás, hanem a keresztény egyéni felelősség elvét oltják a népbe.

A civilisatióink körébe tartozó társadalmak erkölcsi fejlődésének ezek a főbb vonásai.

Jellemző a művelt világ közfelfogásának kialakulására némely negatív vonás is.

Nem talált a congressuson szószólóra a túlzó feminizmus, nem a gyermeknevelés socialisálása s az *egyke*. Annál többen hangsúlyozták – kivált francia és amerikai részről – hogy a nőt vissza kell vezetni a tűzhelyhez s anyai hivatásához. A coeducatio is mérsékeltebben lépett fel. Dán szószólója elismerte, hogy az csak ott lehet megnyugtató, ahol a társadalom egyöntetű, ahol annak erkölcsi légköre egészséges s így maga is képes az erkölcsi ellenőrzésben részt venni; norvég ismertetője pedig egyenesen kimondotta, hogy falun beválik, de már a városokban ott is külön kell választani a fiukat a lányoktól.

A felvilágosítás hívei súlyos erkölcsi sebre mutattak rá: a vérbaj terjedésére s annak ártatlan áldozataira (egy amerikai statisztika szerint a vakok, hülyék és nyavalyatorósók nagy része az ilyenek ivadékaiból kerül ki). A baj rettenetes. De kérdés, az ajánlott orvosság: a felvilágosítás, az emberi természetben rejlő végzetes kíváncsiságnál fogva, nem a baj terjedését mozdítaná-e elő s nem hathatósabb orvosság-e ellene a test és lélek tisztaságának, a vallásos hit segélyével, az ártatlanságban való megóvása? S talán igaza van annak az egyszerű, szegény édes anyának, aki (képzőbe járó leányára célozva) azt mondta: minek tudjon az én gyermekem olyanról, ami benne talán csak soha ki nem elégíthető vágyódást ébresztene?

Szóvá tette egyik amerikai előadó a fehérrabszolga-kereskedést s az az ellen való küzdelem szükségét is a jövő nemzedékek érdekében. Az abstinens-mozgalom terjed ezzel szemben is (nevezetesen a lengyel ifjúság körében). De a baj súlyos; növeli az előítélet; a gyógyulást egyhamar remélni nem lehet.

A fiatalos erővel előre törtető, jövőjében bizó Amerika, míg társadalma a gyermekért, akit bálványoz, a legnagyobb áldozatra kész s neki minden szabadságot megad (játsszótér, ingyen élelem, fürdő stb.), nem riad vissza az ultima ratiótól sem, ahol a jövő érdekének megóvásáról van szó. Mivel a statisztika azt mutatja, hogy a gonosztevőknek utódaik is degeneráltak (egy csavargó házaspár 200 ivadékának a férfiak tolvaj, iszákos, a nője bukott és csavargó lett). Indiánában törvény rendeli az ilyenek sterilisálását.

Pezsgó életerő és egészséges Optimizmus nyilvánul az amerikai erkölcsi nevelésben is. Míg a vén Európa az erkölcsöt tanítja, addig Amerika gyakoroltatja az erkölcsöt és rendszeresen fejleszti az egészséges életörömet úgy okoskodva, hogy az becses tartalékereje a léleknek. Az ifjúság önkormányzata sehol úgy nincs kifejlődve; de már a gyermeket is bevonják a socialis munkába s ezt végig viszik egész az életükig, mindenütt fejlesztve a kölcsönös segítség s a szó-

vetkezés szellemét, hogy az egyéni önzést ezzel is legyőzzék. Két súlyos problémája azonban van a fiatal Amerikának: a bevándorlók s a négerek erkölcsi nevelése. Most ezzel birkózik. Egyiket a bevándorlók nagyon is különböző erkölcsi felfogása s a faji és vallási különbségek nehezítik; s az, hogy a bevándorló gyermeke az ő angolul nem tudó szülőjét föl se veszi. Másikat a fehér faj irtózása a színesektől. Mindkettőn eddig még leginkább a *Young Christian Peoples Association*, (az ifjúság testvéries társulása) mintegy 9 millió taggal segít. Továbbá a *vasárnapi iskola*, mely ott az utóbbi időben óriásit lendült (16 millió növendéke van, kiket 1½ millió, részben önkéntes, részben fizetett hitoktató tanít) s az erkölcsi oktatásnak főtényezője. A nyilvános iskolában t. i. hitoktatás nincs; ezt a társadalom nagy áldozatkészséggel a vasárnapi iskolában pótolja, melynek tanterve államonként más és más.

Európában két intézmény bizonyult kiváló erkölcsi nevelő hatásúnak: a dán paraszt-egyetem s a szövetségek minden országban, minden alakjukban, az első, demokratikus szervezetével, behatolt a legalsóbb néprétegbe is s azt szellemileg emelve, erkölcsileg fegyelmezve, a nemzeti egységes érzésnek és öntudatnak és az erkölcsi színvonal emelésének értékes tényezője lett. A lelkiismeretes vezetett szövetségek pedig a népet takarékoságra, önfegyelmezésre, felelősségérzetre szoktatva s az alkohol ellen sikeresen küzdve, annak erkölcsi megújhosztói lettek.

A gondolkozók előtt e jelenségek alapján kezd általánossá válni az a felfogás, hogy az *erkölcsi nevelés* a modern társadalmakra nézve *életkérdés*, mert a társadalomnak nemcsak békéjét, hanem gazdasági felvirágzását, sőt a nemzetek politikai súlyát is erkölcsi tényezők döntenek el, ma jobban, mint valaha.

Hogy a *socialis kérdés* *ethikai kérdés*, azt ma már nem vonja kétségbe senki; mert teljesen világos mindenki előtt, hogy a társadalmi bajokat a féktelen egyéni, vagy a collectiv osztályönzés fejlesztette ki.

Hogy a *gazdasági fejlődés is ethikai kérdés*, azt a legutóbbi évek fejleményei – egyrészt a trustök s a ringek túlkapásai, másrészt az amerikázás s a sabotage és a mesterségesen szított strikeok okozta, sokszor végzetes gazdasági zavarok – mutatták meg. Nyilvánvalóvá lett, hogy a gazdasági fejlődés is a munkaadó s a munkás egyéni megbízhatóságán fordul meg. A mi kereskedelmünk azért nem bír felvirágozni, mert az üzleti tisztesség érzete fogyatékos. S mit ér legjobbaink hazaiipar pártolása, ha a honi gyufa fejére nem tesznek elég foszfort, a mázos edény máza lepattog, a radírgummi törik s a kosarat rosszul kötik. Az amerikázás s

a sabotage pedig építőiparunk hitelét rontotta meg. Az arató-strike koczkára teszi a termést, a repce kipereg, a kalászosra a késelem miatt rájön az eső s a nemzeti jövedelem nagy része tönkremegy.

Hogy a *nemzet politikai súlya is erkölcsi kérdés*, hogy az *erkölcsi erő dönti el a háborúkat* is, azt csattanóan bizonyítja saját politikai életünk züllése és bizonyítják a legutóbbi s most folyó háborúk. A maroknyi búr erejét nemzeti erkölcséből merítette, Japán világhatalmát fiainak fegyelmezettsége és megbízhatósága vívta ki; a balkáni szláv népeknek erőt a nemzeti érzés ad. Anglia, Oroszország, Törökország gyöngesége a hadvezetőség s a tisztikar demoralisációjából s szállítói megbízhatatlanságából ered. A tiszt pezgőzik és kávéházban lebzsel. A zab dohos; a conserv romlott; a puska nem hord, s a háború elveszett. Béke idején pedig a jó közgazgatás a kötelesség- és felelősségérzeten s a lelkiismereteségen fordul meg; a politikai hatalom kezelése pedig önfegyelmzési kivan; s mi várható a politikai jogok kiterjesztésétől, ha a lelkiismeret eladó? Franciaországot az általános titkos választójog a politikai züllés szélére juttatta. Amerika parlamentjében a trustök diktálnak s New-Yorkban a rendőr a rablógyilkossal czimborál.

De bizonyítanak a tények egyebet is. Azt, hogy ha a nemzeti élet szerveinek s az intézményeknek egészséges működését a bennük élő erkölcsi erő biztosítja: viszont az intézményeknek is vissza kell hatniok az erkölcsre s csak az az intézmény jó, mely egyszersmind a nemzeti erkölcsnek is fejlesztője. Az esküdtszék azért járta le magát, mert ítéleteiben nem a közlelkiismeret nyer kifejezést. A sajtó azért vesztett hiteléből, mert nem mindig szolgálja híven és önzetlenül a közérdeket s az igazságot. Maga a törvényhozás is csak úgy nyerheti vissza régi prestige-ét, (máshol is, nemcsak nálunk), ha a törvényes alapról le nem tér, s ha a személyes dulakodás helyett ismét az elvek harcának szintere lesz. Maga az egyetem is megfelel-e hivatásának a tudományos igazság kutatásában, ha a szigorlatra készülő ifjú pénzen veszi doctori értekezését? S a szabad oktatás vajjon akkor is áldás lesz, ha nem Széchenyi, hanem a galilesták szelleme él benne?

Fájó sebeket érintettem, mert a gyógyulást kívánom.

A nemzet nehéz időket él s úgy lehet, még nehezebb megpróbáltatások előtt áll, melyek erkölcsi erejét, jellemzilárdságát nehéz próbára fogják tenni. A balkáni erőeltolódás éreztetni fogja hatását nálunk is. A választójog kiterjesztésének ez adja meg háttérét s ez mutatja meg a kilátást, amely előtt a nemzet áll, ha erős erkölcsi fegyverzet nélkül megy bele belső politikai structurája megváltoztatásába.

A magyar faj hegemoniáját a most folyó alakulások után nem tarthatja fenn más, mint erkölcsi felsőbbisége. Ezt kell kifejtenünk az egész vonalon, minden lehető eszközzel, iskolában és szabad iskolában, az óvótól az egyetemig. Ezt kell fejleszteniük intézményeinknek; azért kell azokat is megtöltenünk erkölcsi tartalommal.

A nemzetre nézve ez ma a lét s nemlét kérdése. Ki merné elvállalni a felelősséget, ha elmulasztjuk megtenni, amit a nemzet életérdeke parancsol?

GAAL JENŐ elnök a vitát megnyitván mint első felszólaló KEMÉNY FERENC Z igazgató kifejti, hogy az előadás lényegével teljesen egyetért, csak néhány részletre vonatkozólag óhajt megjegyzéseket tenni. Mindenekelőtt igen sajnálatosnak tartja azt a körülményt, hogy Hágában a congressuson, ahol annyi magas képzettségű egyén gyűlt össze az erkölcsi nevelés problémájának komoly megvitatására, mégsem sikerült bizonyos megegyezés, bizonyos egységes irányú közvéleménynek a kialakulása. Nem leplezheti, hogy ez benne a probléma megoldása tekintetében bizonyos pessimismust keltett.

Ami az előadást illeti, annak főképpen azon felfogásával nem tudja azonosítani magát, minélfogva a katonai erényeknek az erkölcsi nevelésben különös szerep jutna. Nézete szerint ugyanis a testi nevelésnek nem kell szükségképpen katonai irányban haladnia; itt van a turistika, itt vannak a nyaralótelepek, amelyek a testi erő fejlesztésére elegendő alkalmat nyújtanak. Egyébként is véleménye szerint nem az ellenséggel szemben való harcban tanúsított bátorság a legfőbb erény, hanem az erkölcsi bátorság. Azt is erősen kiemelendőnek tartja, hogy a találó jelszóval culturinternationalismusnak keresztelt jelenség éppenséggel nem azonos a kosmopolitizmussal. A nemzetre nézve tehát semmiféle veszedelmet nem lát abban, ha az összes nemzetek összhangjára való törekvést nevelik be az ifjú nemzedékbe.

GIÉSSVVEIN SÁNDOR kanonok éppenséggel nem oly pessimistikusan ítéli meg a helyzetet, mint az előtte szóló. Felhívja a figyelmet arra, hogy már a Londonban tartott erkölcsnevelési congressuson bizonyos egyetértés nyilatkozott meg abban az irányban, hogy az itt képviselt irányzatok egyaránt fontos motívumnak ismerték el a vallást az erkölcsi nevelésben. Az ott kialakult egységes nézet szerint a vallás mint a cselekedetek egyik legfontosabb belső rugója kétségkívül igen hatályos eszköze az erkölcsi nevelésnek. Egyébként már magában is igen örvendetes, véleménye szerint, az, hogy korunk a moralpaedagogia fontosságának a tudatára ébredt, minek éppen az a legfontosabb bizonyítéka, hogy az erkölcs – paedagogiai kérdések megbeszélésére a világ minden tájkáról már ismételten összesereglettek az érdeklődők.

Saját egyéni meggyőződése az, hogy az akaratérő nem minden, hanem az igazi jellemképzésre szükséges az erkölcsi nevelés. Kívánatosnak tartja, hogy ennek a gyakorlati következtetései is levonassanak; ezeket pedig abban az irányban látja, hogy az erkölcsi nevelés ne tekintessék kizárólagosan a hitoktatás körébe tartozónak, hanem hogy az egész vonalon telítessék ezen felfogással a tanulás és a nevelés. Azon reményének ad kifejezést, hogy a tanítóképzőinkben mielőbb meg fogják honosítani a moralpaedagógiát mint rendes tantárgyat és hogy annak az egyetemen is tanszéket fognak állítani.

GRÓF APPONYI ALBERT ny. vallás- és közoktatásügyi minister abban a tekintetben nem érzi magát a kérdés eldöntésére hivatottnak, hogy a congressuson megjelentek kölcsönös megértését vagy meg nem értését illetőleg az előadónőnek, vagy pedig Kemény igazgatónak a benyomása felel-e meg inkább a tényeknek; azt az egyet azonban határozottan állítja, hogy azon összeütközés vagy ellentét megszűnését, mely egyrésztől a vallási alapon, másrésztől pedig az erkölcsi függetlenség alapján állók között többé-kevésbé jelentkezik, nem szabad bevárunk és a moralpaedagogia érvényesítése irányában teendő intézkedéseinket nem szabad ezen ellentét teljes eloszlásától függővé tenni. A moralpaedagogia elveinek ugyanis sürgősen, lehetőleg mielőbb érvényt kell szerezni.

Egyénileg, a maga részéről a vallási nevelésnek a híve; de ezt egyúttal a társadalom érdekében fekvőnek is tartja, mert a vallásban a társadalom az erkölcsi nevelésnek legfontosabb és leghatályosabb eszközét is biztosíthatja maga számára. Ő tehát csak örülne neki, ha a morale independenten a hívei közelednének a vallás erkölcsi alaphoz, mert nézete szerint ez a kérdésnek egészségesebb megoldását biztosítaná. Nem mulaszthatja el azonban ezzel összefüggésben utalni arra, hogy Amerikában a vallástól független erkölcsi nevelés valóban teljesen semleges, egészen neutrális, amit sajnos, nézete szerint Európára nézve nem lehet állítani. Kivált a román nemzeteknél ugyanis az ilyen úgynevezett független erkölcsi nevelés nem szokott független lenni egy irányzattól, t. i. a vallásnak az egyenes üldözésétől. Reméli, hogy hazánkban az erkölcsi nevelés gondolatát nem fogják a vallási oktatástól elválasztani.

Kiemelni óhajtja, mint a békemozgalom egyik harczosa azt is, hogy a pacifismus éppenséggel nem ellentétes a nemzeti iránynyal, amelynek ő épp oly lelkes híve, mint bárki más e hazában. De nézete szerint a pacifismus nem is antimilitarista. Végszélja ugyanis a békemozgalomnak kétségkívül a nemzetek közötti örök béke; azonban ez a végezel, mint annyi más hasonló, közvetlenül meg nem valósítható.

Addig pedig, míg ez nem lehetséges, minden nemzet kerülhet oly helyzetbe, amidőn saját biztonságáról csak úgy fel-fegyverkezve kell gondoskodnia, mint ahogy lakásunkat is elővigyázati intézkedésekkel biztosítjuk betörések és rablások ellen.

Ami a katonai fegyelem kérdését illeti, e tekintetben inkább az előadónó véleménye felé hajlik, mert nézete szerint ezen fegyelem bizonyos fokú bekeverése a nevelésbe csak előnyös lehet, kivált nálunk magyaroknál, kiknél a függetlenség iránti érzék és a korlátok meg nem tűrése oly fokban jelentkezik, hogy az már az akaratossággal határos. A katonai szellem túltengésétől, úgy véli, nálunk félni nem lehet – bár félhetnénk jobban ettől! – és ezért a fegyelmezés eszközéül ennek a nevelésbe való bevitelét hátrányosnak nem tarthatja.

RUFFY PÁL ministeri tanácsos: az elméleti fejtegetésekkel szemben a gyakorlati életre kivan utalni és arra hívja fel a figyelmet, hogy az elhagyott gyermek iránti szeretetet kell bevinni nevelésünkbe, hogy az inkább erkölcsi alapra helyeztessék. Nézete szerint egyik legfontosabb feladat, hogy az erkölcsi nevelésre vonatkozó elméleteket gyakoribbá tegyünk. Véleménye szerint az államnak az elhagyott gyermekek ügyében kifejtett actioja erre különösen alkalmas. A gyermek ugyanis falusi családokhoz osztatik be, mely családok állandó felügyelet alatt állanak, mert hiszen a gyermeket csak ott lehet meghagyni, ahol józan életű emberek vannak. Ily módon azután a kihelyezett gyermek körül valóságos erkölcsi nevelés folyik, mert a nevelőszülőket a gyermekvédelem felügyelői folytonosan irányítják és már magának a gyermeknek gondozása is erkölcsileg nemesíti őket. Igen fontosnak tartaná azt, hogy közigazgatásunkban az erkölcsi érzék erősíttessék; nagy bajt lát ugyanis abban, hogy a nép a hatóságtól fél és az abban való érintkezésben folytonosan csak a dorgálás eszközét látja, anélkül, hogy saját jólétének gondozóit látná benne. A kormányzók és kormányzottak közelebb hozandók egymáshoz, ebben pedig nézete szerint igen jó szolgálatot tesz az elhagyott gyermekek kihelyezése.

CZETTLER JENŐ ministeri s.-titkár a congressus tulajdonképpeni eredményének azt tekinti, hogy mindkét fél igyekszik a congressuson mindazon gyakorlati eszközöket és eredményeket bemutatni, amelyekkel álláspontját az erkölcsi nevelés terén erősítheti. Ennek a mérkőzésnek további eredménye azután, hogy egyrészt olyanok is érdeklődést nyernek a paedagogia alapvető kérdései iránt, akik egyébként más területeken (caritas, socialpolitika) működnek, másrészt oly intézmények is bekerülnek a nevelés eszközei sorába, úgy a hivatásos, mint a nevelésügygel közvetve foglalkozó körök

előtt, amelyeknek célja egyébként gazdasági vagy socialis. A paedagogia eszközeinek ily meggyarapodása módot és alkalmat nyújt, azután arra, hogy ha valamely eszköz bármely szempontból aggályos, helyette a viszonyoknak megfelelő más eszközt alkalmazzunk. Erre legérdekesebb példa éppen a fegyelmezés kérdése, amelyre gróf Apponyi Albert, mint a socialis és mórális nevelés alapproblémájára mutatott reá. Ha az Angliában és Amerikában elterjedt iskolatársadalmi intézmények harcziás szellemük miatt a békeegyesület hivei előtt aggályosak volnának, a moralpaedagogiai congressus felhívja a paedagogusok figyelmét a figyelemre való nevelés más társadalmi intézményeire is, (a dán népfióskolák és a szövetezetek), amelyeknek nevelő hatását, az előadó szerint, a congressuson résztvevő minden nemzet paedagogusai elismerték. Az iskolát és a hivatásos paedagogust ez a megismerés közelebb hozza a való élethez, amely a legtöbb esetben egészen más képet mutat, mint az elmélet. Mert hasztalan a legkitűnőbb moralpaedagogiai oktatás is, ha az a 12 éves falusi gyermek kikerülván az iskolából a, gazdakör és a szövetezet fegyelmező hatását nélkülözi. Épp így hasztalan a legfelsőbb fokú oktatás moralpaedagogiai munkássága is, ha az életbe kilépő tisztviselőnek meg nem mutatja az utat, hogy a fióskolán szerzett tudását aprópénzre hogyan válthassa fel és azt a néppel való érintkezésben hogyan érvényesíthesse. Felszóaló biztosítja a gyűlést, hogy az elnök felhívásának, amely szerint a hágai moralpaedagogiai congressus tanulságai hazánk viszonyaihoz mérten gyakorlatilag értékesítendőek, a szövetezetek és a gazdakörök a falu legfontosabb nevelőintézményei, a legteljesebb mértékben megfognak felelni.

ROSENBERG AUGUSZTA igazgatónő a szülői értekezletek jelentőségére hívta fel az értekezlet figyelmét. Véleménye szerint ugyanis ezeknek igen messzemenő jelentőségük volna az erkölcsi nevelés terén. Az erkölcsi nevelés problémáját oly fontosnak tartja, hogy nézete szerint nem szabad a jövendő nemzedékre várunk e feladat megoldásával, hanem a szülőket be kell abba vonni, hogy a családi nevelés magasabb fokra emeltessék, melynek különösen nagyobb városokban a gyermekek felvilágosítása körül volna nagy szerepe.

GEÖCZE SAROLTA előadó zárszavában a felszóalásokra röviden válaszolt. Ó a két szélső irány közeledését nem a vita hangjából következteti – a hang műveltség, ízlés, vérmérséklet es tapintat dolga, a congressusok psychologiája pedig azt mutatja, hogy azokról minden résztvevő keményebbre kovácsolt meggyőződéseivel szokott távozni – hanem a benyújtott dolgozatok és kinyomatott hangjából, valamint a másik irány képviselőivel folytatott magáneszmezeréből.

Az erkölcsi oktatás módszerére azért nem tért ki, mert az más fórum elé tartozik. A tanítóképzőben az erkölcsan, mint új tárgy, a túlterhelést növelné; gyakorlatilag többet ér, ha az erkölcsi nevelés eszméi – miként a levegő – az egész oktatást s a nevelő munkát áthatják. De kívánatosnak tartja, hogy a hitoktatók az erkölcsi oktatás módszerével behatóbban foglalkozzanak.

Hágára czélozva nem a pacifismust akarta a nemzeti eszmével ellentétbe állítani; csak arra utalt, hogy az ily nemzetközi sokadalmak helyén a nemzeti színek el szoktak halványulni.

A *boy-scout-ot* s az *akarat nevelését* azért hangsúlyozta, mert legveszélyesebb nemzeti betegségünket ifjaink *petyhüdségében* s fajunk *fegyelmezetlenségében* látja. Most e két baj ellen kell védekezni s a védekezés hathatós módját látja úgy a boy-scoutban, mint az akarat nevelésében; mindkettő egészséges erőfeszítésre s önfegyelmzésre fogja szoktatni az ifjúságot; most erre van szükség; azért sürgeti.

Az anyákat illetőleg neki kedvezőbb tapasztalatai vannak; ő túlnyomóan gyermekeikért minden áldozatra kész, jó anyákat ismer; azt azonban czélszerűnek látja, hogy felvilágosító előadásokat tartsanak hygienikus szempontból az anyák számára.

Összegezve a vitát, ő nem tartja bajnak, hogy Hágában egységes közvélemény ki nem alakult. A csúcsra sok út visz. Ő maga a valláserkölcsi alap híve; de más másik úton ugyanoda juthat. Ez a kérdés olyan, mint a bölcs Náthán gyűrűje – ki-ki a magáét tartja az igazinak. A legtöbb, amit kívánni lehet: a kölcsönös megértés és türelem.

Igazgatóválasztás.

November 16-án egyesületünk választmánya ülést tartott, melyen először GAAL JENŐ főrendiházi tag, igazgató az egyesület működési programjáról számolt be, jelentve, hogy a Széchenyi-cyklus első évének előadásai már kinyomattak és Széchenyi Eszmevilága ez ím alatt mielőbb a könyvpiacra fognak kerülni. A Széchenyi-cyklus folyó évi programjának bemutatása után jelezte az elnök, hogy több évre terjedő rendszeresen összeállítandó előadásokban a hivatások sociolo-

giáját fogja ismertetni az egyesület. Az első idevágó előadást IMRE JÓZSEF kolozsvári egyetemi tanár fogja tartani az orvosi hivatásról. (Ez az előadás azóta meg is tartatott.)

Ezután bejelentette az elnök, hogy a JANCSÓ BENEDEK lemondása folytán immár másfél év óta üresedésben levő harmadik igazgatói állás betöltése azon számos teendőre való tekintettel, mely az igazgatóságra az egyesület vezetése körül nehezedik, már tovább nem halasztható. Előterjesztésére egyhangúlag ANGYAL PÁL egyetemi tanár választotta meg az üresedésben levő igazgatói állásra, kit az egyesület az ülésből kifolyólag meleg hangú levélben üdvözölt.

SERESS DÉNES ítélőtáblai tanácselnök indítványára a választmány köszönetet szavazott GAAL JENŐ és APÁTHY ISTVÁN igazgatónak azon odaadásért, melylyel az egyesület ügyeit oly hosszú ideig harmadik igazgatótárs támogatása nélkül vezették.

Deczember 3-án az új igazgató tiszteletére az egyesület a Vadászkiirt szállodában vacsorát rendezett, melyen az egyesület tagjai nagy számban vettek részt.